

*Χρυσό στεφάνι βελανιδιάς
από το ταφικό σύνολο της αγοράς των Αιγών.*

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ

22, 2008

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΕΡΓΟ
ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ
ΚΑΙ ΣΤΗ ΘΡΑΚΗ
22, 2008

Γενική επιμέλεια έκδοσης
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Κατερίνα Τζαναβάρη

Διορθώσεις κειμένων
Πολυξένη Αδάμ-Βελένη
Κατερίνα Τζαναβάρη
Μιχάλης Ιντζές

ISSN 1106-5311

© ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΥ,
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ,
2011

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του ελληνικού νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής άδειας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Παραγωγή

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ZITH
www.ziti.gr

Περιεχόμενα

ΓΕΩΡΓΙΑ ΣΤΡΑΤΟΥΛΗ, ΤΑΣΟΣ ΜΠΕΚΙΑΡΗΣ <i>Αυγή Καστοριάς: στοιχεία της βιογραφίας του νεολιθικού οικισμού</i>	1
<i>Avgi Kastorias: tracing the biography of the Neolithic settlement</i> GEORGIA STRATOULI, TASSOS BEKIARIS	
ΕΛΙΝΑ ΑΙΔΟΝΑ <i>Αρχαιομαγνητική μελέτη καμένων δομών από τον νεολιθικό οικισμό Αυγής Καστοριάς</i>	11
<i>Archaeomagnetic study of burned structures from the Neolithic settlement at Avgi Kastorias</i> ELINA AIDONA	
ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΤΑΥΡΙΔΟΠΟΥΛΟΣ <i>Δισπηλιό 2008: νότιος τομέας</i>	17
<i>Dispilio 2008: south section</i> YIANNIS STAVRIDOPOULOS	
ΕΛΕΝΗ ΣΑΜΑΡΤΖΙΔΟΥ <i>Η παλαιοπαθολογία των ζώων στο νεολιθικό Δισπηλιό</i>	25
<i>Animal Palaeopathology in Neolithic Dispilio</i> ELENI SAMARTZIDOU	
ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΑΠΑΛΗ <i>Ανασκαφική έρευνα στους νομούς Γρεβενών και Κοζάνης</i>	31
<i>Excavations in the Prefectures of Grevena and Kozani</i> MARIA TSIAPALI	
ΓΕΩΡΓΙΑ ΚΑΡΑΜΗΤΡΟΥ-ΜΕΝΤΕΣΙΔΗ <i>Εορδαία 2008: Η έρευνα στη Σπηλιά και τη Μαυροπηγή</i>	39
<i>Eordaia 2008: archeological research in Spilia and Mavropigi</i> GEORGIA KARAMITROU-MENTESSIDI	
ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΚΑΡΑΘΑΝΟΥ, ΣΟΥΛΤΑΝΑ-ΜΑΡΙΑ ΒΑΛΑΜΩΤΗ <i>Η αρχαιοβοτανική έρευνα στη νεολιθική θέση Κρεμαστή Κοιλάδας</i>	57
<i>Archaeobotanical research in the Neolithic site of Kremasti Koiladas</i> AGGELIKI KARATHANOU, SOULTANA-MARIA VALAMOTI	

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ, ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΚΑΛΤΑΠΑΝΙΔΟΥ-ΠΥΡΟΒΕΤΣΗ <i>Ανάδειξη κάστρου Σερβίων</i>	71
<hr/>	
<i>The embellishment of the Serbia Castle</i> ANTONIOS PETKOS, VASILIKI KALTAPANIDOU-PYROVETSI	
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ <i>Έδεσσα 2008. Τα νέα τμήματα της οχύρωσης στην Πλατεία Βαροσίου</i>	79
<hr/>	
<i>Edessa 2008. The new parts of the fortification at Varosi square</i> ANASTASIA CHRYSOSTOMOU	
ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗΣ <i>Ανασκαφικά και αναστηλωτικά Γιαννιτσών</i>	89
<hr/>	
<i>On excavations and restorations at Yannitsa</i> GIORGOS SKIADAREISIS	
ΠΑΣΧΑΛΗΣ ΑΝΔΡΟΥΔΗΣ <i>Ο «τουρμπές του Αχμέτ Μπέη Εβρενόσογλου» στα Γιαννιτσά</i>	97
<hr/>	
<i>The so-called "türbe (tomb) of Ahmed Beğ Evrenosoğlu" at Giannitsa</i> PASCHALIS ANDROUDIS	
ΚΥΡΙΑΚΟΣ ΦΑΛΕΛΑΚΗΣ, ΑΡΓΥΡΩ ΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΚΙΑΔΑΡΕΣΗΣ, ΑΙΜΙΛΙΑ ΣΤΕΦΑΝΙΔΟΥ, ΧΡΗΣΤΟΣ ΙΓΝΑΤΑΚΗΣ <i>Μελέτη αποκατάστασης και δομοστατική ανάλυση του οθωμανικού λουτρού του «Σειΐχη Ιλάχη» στα Γιαννιτσά</i>	105
<hr/>	
<i>Structural analysis and proposal for the restoration of the ottoman bath of "Sheikh Ilache" at Yannitsa</i> KYRIAKOS FALELAKIS, ARGYRO STEFANAKI, GIORGOS SKIADAREISIS, AIMILIA STEFANIDOU, CHRISTOS IGNATAKIS	
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΑΠΑΝΘΙΜΟΥ, ΕΥΗ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ <i>Η ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό του Αρχοντικού Γιαννιτσών κατά την περίοδο 2008</i>	113
<hr/>	
<i>Excavation at the Neolithic settlement at Archontico Yiannitson during 2008</i> AIKATERINI PAPANTHIMOU, EVI PAPADOPOULOU	
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ <i>Σωστική ανασκαφή στο δυτικό νεκροταφείο του αρχαίου οικισμού στο Αρχοντικό Πέλλας κατά το 2008</i>	119
<hr/>	
<i>Rescue excavation in the west cemetery of the ancient settlement at Archontiko Pellas</i> ANASTASIA CHRYSOSTOMOU, PAVLOS CHRYSOSTOMOU	
ΠΑΥΛΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ <i>Πέλλης βασιλείον</i>	129
<hr/>	
<i>The Palace of Pella (Pella's Vassileion)</i> PAVLOS CHRYSOSTOMOU	

ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΚΑΜΑΤΗΣ	
<i>Αρχαιολογική δραστηριότητα στην Πέλλα το 2008. Γενικά συμπεράσματα</i>	141
<i>Archaeological activity at Pella during 2008: general conclusions</i>	
ΙΟΑΝΝΙΣ ΑΚΑΜΑΤΙΣ	
ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ, ΝΙΚΟΣ ΑΚΑΜΑΤΗΣ	
<i>Ένα νέο εργαστήριο κεραμικής στην Πέλλα</i>	147
<i>A new pottery workshop in Pella</i>	
ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΒΑΚΙ-ΑΚΑΜΑΤΙ, ΝΙΚΟΣ ΑΚΑΜΑΤΙΣ	
ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΥΡΕΜΠΑΝΑΣ	
<i>Αναλύσεις μετάλλου των ευρημάτων από το αρχαίο νομισματοκοπείο της Πέλλας</i>	155
<i>Metal analysis of finds from the ancient mint of Pella</i>	
THEODOROS KOUREBANAS	
ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΠΟΥΛΑΚΑΚΗΣ	
<i>Αρχαίο θέατρο Μιέζας: η ανασκαφική έρευνα των ετών 2007 και 2008</i>	159
<i>Ancient theater of Mieza. Excavation project in 2007 and 2008</i>	
ΝΕΚΤΑΡΙΟΣ ΠΟΥΛΑΚΑΚΙΣ	
ΙΩΑΝΝΗΣ ΓΡΑΙΚΟΣ	
<i>Σωστικά Βέροιας 2008</i>	169
<i>Rescue excavations in Veroia during 2008</i>	
ΙΟΑΝΝΙΣ ΓΡΑΙΚΟΣ	
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΕΛΕΝΗ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΤΟΥΡΤΑΣ	
<i>Παλαιές υποχρεώσεις και νέα ευρήματα στις Αιγές</i>	177
<i>Old engagements and new finds at Aegae</i>	
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΕΛΕΝΗ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΤΟΥΡΤΑΣ	
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ, ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ,	
ΣΕΒΑΣΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΤΟΥΡΤΑΣ	
<i>Μικροανασκαφή σ' ένα αναπάντεχο εύρημα από την αγορά των Αιγών: η διεπιστημονική προσέγγιση</i>	183
<i>Microexcavation of an unexpected find from the agora of Aegae: the interdisciplinary approach</i>	
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΠΑΛΙΑΔΕΛΗ, ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΝΙΑΤΗΣ,	
ΣΕΒΑΣΤΗ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΤΟΥΡΤΑΣ	
ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΗ-ΑΚΑΜΑΤΗ	
<i>Το αρχαιολογικό έργο στην περιοχή αρμοδιότητας της ΙΖ' ΕΠΚΑ</i>	191
<i>Archaeological work at the area of administration of the 17th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities</i>	
ΜΑΡΙΑ ΛΙΛΙΜΠΑΚΙ-ΑΚΑΜΑΤΙ	

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΕΤΚΟΣ	
<i>Εκτέλεση εργασιών από την 11η ΕΒΑ σε μουσεία, μνημεία και αρχαιολογικούς χώρους στους νομούς Ημαθίας, Πέλλας, Κοζάνης, Γρεβενών, Φλώρινας και Καστοριάς</i>	201
<i>11th Ephorate of Byzantine Antiquities: works in museums, monuments, and archaeological sites in the Prefectures of Emathia, Pella, Kozani, Grevena, Florina and Kastoria</i>	
ANTONIOS PETKOS	
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΓΙΜΑΤΖΙΔΗΣ, REINHARD JUNG	
<i>Νέα στοιχεία για την εποχή χαλκού και σιδήρου από την Πιερία: Κάστρο Νεοκαισάρειας και Μοσχοχώρι</i>	211
<i>New evidence on the Bronze and Iron Age from Pieria: the Castle of Neokaisareia and Moschohori</i>	
STEFANOS GIMATZIDIS, REINHARD JUNG	
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΕΛΕΝΗΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ	
<i>Το κάστρο Βοηνάς και το υπόμνημα της ίδρυσής του</i>	219
<i>The Voenas castle and its founding memorandum</i>	
GEORGIOS VELENIS, EVANGELOS PAPATHANASSIOU	
ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ, ΦΩΤΕΙΝΗ ΑΔΑΚΤΥΛΟΥ	
<i>Τάφος της τελικής νεολιθικής στον Κάτω Αγιάννη Πιερίας</i>	235
<i>A ditch of the Final Neolithic era at Kato Ayiannis in Pieria</i>	
MATHAIOS BESIOS, PHOTEINI ADAKTYLOU	
ΜΑΤΘΑΙΟΣ ΜΠΕΣΙΟΣ, ΑΘΗΝΑ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΝΟΥΛΑΣ	
<i>Ανασκαφή Μεθώνης</i>	241
<i>Excavation at Methoni</i>	
MATTHAIOS BESIOS	
ΓΙΑΝΝΗΣ Α. ΠΙΚΟΥΛΑΣ	
<i>Διασχίζοντας τον Όλυμπο: Οδικό δίκτυο και άμυνα στην Περραιβία (2008-2010). Η έρευνα του 2008</i>	249
<i>Crossing Olympus: passages and defence in Perrhaibia (2008)</i>	
YIANIS A. PIKOULAS	
ΠΟΛΥΞΕΝΗ ΑΔΑΜ-ΒΕΛΕΝΗ, ΕΣΘΗΡ ΣΟΛΟΜΩΝ	
<i>Από την ανασκαφή στην έκθεση: μουσειολογικές παράμετροι της περιοδικής έκθεσης «Τα Καλίνδοια, μία αρχαία πόλη στη Μακεδονία»</i>	255
<i>From the excavation to the exhibition: museological parameters of the temporary exhibition “Kalindoia, an ancient city in Macedonia”</i>	
POLYXENI ADAM-VELENI, ESTHER SOLOMON	
ΛΙΛΛΙΑΝ ΑΧΕΙΛΑΡΑ	
<i>METRO Θεσσαλονίκης 2008. Το αρχαιολογικό έργο της ΙΣΤ' ΕΠΚΑ</i>	265
<i>Thessaloniki METRO 2008. The archaeological work of the 16th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities.</i>	
LILLIAN ACHEILARA	

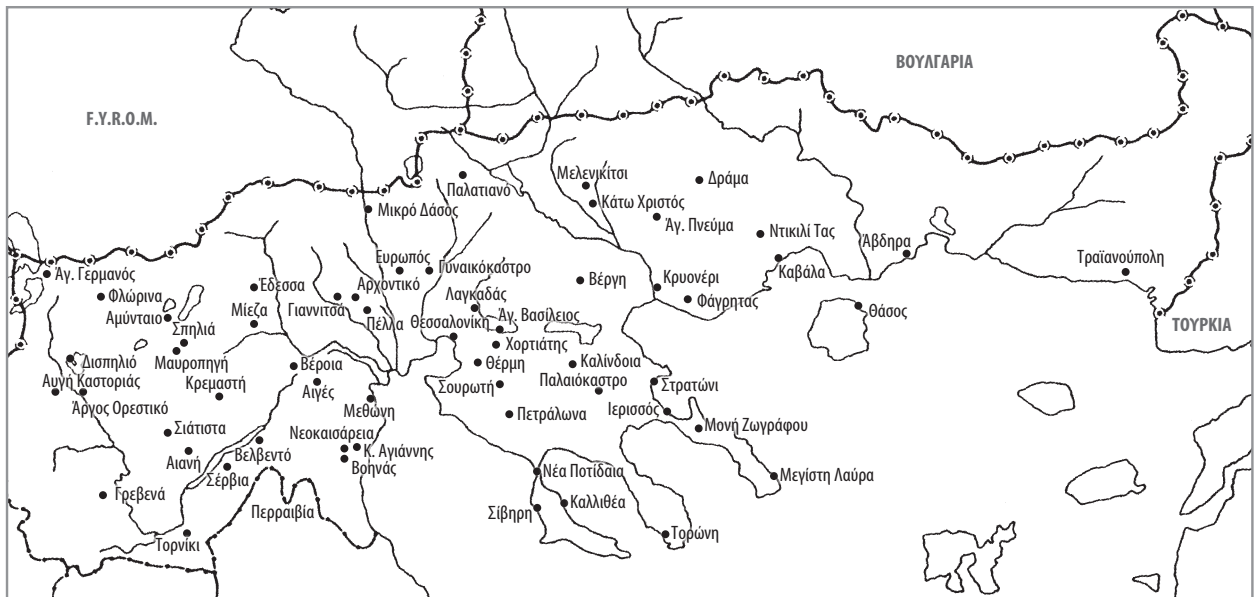
ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ, ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΧΑΤΖΗΓΩΑΝΝΙΔΗΣ <i>Θεσσαλονίκη, ανασκαφή οικοπέδου οδού Φράγκων 28</i>	273
<hr/>	
<i>Thessaloniki, plot of Frangon str. 28</i> EUTERPI MARKI, ALEXANDROS HATZIGIOANNIDIS	
ΜΑΡΙΑ ΤΣΙΜΠΙΔΟΥ-ΑΥΛΩΝΙΤΗ, ΗΡΩ ΛΥΚΙΔΟΥ <i>Θεσσαλονίκης ίχνη. Η περίπτωση της «Στοάς Hirsch»</i>	281
<hr/>	
<i>Traces of ancient Thessaloniki. The case of "Stoa Hirsch"</i> MARIA TSIMBIDOU-AVLONITOU, IRO LYKIDOU	
ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΣΙΑΧΑΜΠΑΝΗ-ΣΤΕΦΑΝΟΥ <i>Συντήρηση, διαμόρφωση, ανάδειξη του αρχαιολογικού χώρου της οδού Ιαωνίδου, στη Θεσσαλονίκη</i>	289
<hr/>	
<i>Conservation, arrangement, evaluation of the archaeological site at Iasonidou Street in Thessaloniki</i> CHARIKLEIA SIAHABANI-STEFANOU	
ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ, ΣΤΕΛΛΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ <i>ΜΕΤΡΟ Θεσσαλονίκης 2008. Το έργο της 9ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων</i>	297
<hr/>	
<i>Thessaloniki METRO 2008. The archaeological work of the 9th Ephorate of Byzantine Antiquities</i> EUTERPI MARKI, STELLA VASILEIADOU	
ΑΝΝΑ ΖΟΜΠΟΥ-ΑΣΗΜΗ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΑΠΤΗΣ <i>Αχειροποίητος Θεσσαλονίκης: στερέωση και αποκατάσταση της παλαιοχριστιανικής βασιλικής</i>	307
<hr/>	
<i>Acheiropoietos, Thessaloniki: consolidation and restoration of the Early Christian basilica</i> ANNA ZOMBOU-ASIMI, KONSTANTINOS RAPTIS	
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΡΑΠΤΗΣ, ΘΕΟΦΑΝΗΣ ΟΜΗΡΟΥ, ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΞΑΝΘΟΣ <i>Hamza Bey Τζαμί (Αλκαζάρ) Θεσσαλονίκης: προστασία και ανάδειξη του πρώιμου οθωμανικού μνημείου (2008)</i>	315
<hr/>	
<i>Hamza Bey Camii (Alkazar), Thessaloniki: protection of the early ottoman monument (2008)</i> KONSTANTINOS RAPTIS, THEOPHANIS OMIROU, VASSILEIOS XANTHOS	
ΣΤΕΛΙΟΣ ΑΝΔΡΕΟΥ, ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΕΥΚΛΕΙΔΟΥ <i>Η πανεπιστημιακή ανασκαφή στη Τούμπα Θεσσαλονίκης, 2008</i>	323
<hr/>	
<i>The University excavation in Toumba Thessaloniki, 2008</i> STELIOS ANDREOU, KALLIOPH EUKLEIDOU	
ΜΙΧΑΛΗΣ ΤΙΒΕΡΙΟΣ, ΕΛΕΝΗ ΜΑΝΑΚΙΔΟΥ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΤΣΙΑΦΑΚΗ <i>Ανασκαφικές έρευνες στο Καραμπουρνάκι κατά το 2008: ο αρχαίος οικισμός</i>	329
<hr/>	
<i>Excavations at Karabournaki during 2008: the ancient settlement</i> MICHALIS TIVERIOS, ELENI MANAKIDOU, DESPOINA TSIAFAKI	

ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΙΓΝΑΤΙΑΔΟΥ, SOPHIE DESCAMPS, ΕΥΡΥΔΙΚΗ ΚΕΦΑΛΙΔΟΥ, ANAÏS BOUCHER <i>Mikra Karaburun 1917: ανακτώντας αρχαιολογικά συμφραζόμενα</i>	335
<hr/>	
<i>Mikra Karaburun 1917: regaining the archaeological context</i> DESPOINA IGNIATIDOU, SOPHIE DESCAMPS, EURYDICE KEFALIDOU, ANAÏS BOUCHER	
ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΠΑ, ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΑΝΤΩΝΑΡΑΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΒΛΙΩΡΑ, ΣΤΡΑΤΟΣ ΝΑΝΟΓΛΟΥ <i>Νεολιθικός οικισμός Θέρμης 2008-2009</i>	343
<hr/>	
<i>Neolithic settlement of Thermi 2008- 2009</i> MARIA PAPPÀ, ANASTASIOS ANTONARAS, EVANGELIA VLIORA, STRATOS NANOGLOU	
ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΑΛΛΑΜΑΝΗ-ΣΟΥΡΗ <i>Σουρωτή: η εξέλιξη του ανασκαφικού έργου στο αρχαίο νεκροταφείο</i>	351
<hr/>	
<i>Souroti: the progress of excavation in the ancient cemetery</i> VICTORIA ALLAMANI-SOURI	
ΜΑΝΟΛΗΣ ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗΣ, ΕΥΤΕΡΠΗ ΜΑΡΚΗ <i>Το υδραγωγείο του Χορτιάτη</i>	361
<hr/>	
<i>The aqueduct of Hortiatis</i> MANOLIS MANOLEDAKIS, EUTERPI MARKI	
ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΛΙΟΥΤΑΣ, ΛΑΖΑΡΟΣ ΤΟΡΚΟΣ <i>Ψηφιοποίηση αρχείου αρχαιολογικών χώρων επαρχίας Λαγκαδά</i>	369
<hr/>	
<i>Digitization of the archive of the archaeological sites of the Lagada Province</i> ASTERIOS LIOUTAS, LAZAROS TORKOS	
ΝΙΚΟΣ ΠΑΖΑΡΑΣ, ΒΑΣΙΛΗΣ ΞΑΝΘΟΣ <i>Σωστικές και στερεωτικές εργασίες στον πύργο του Αγίου Βασιλείου στη λίμνη Κορώνεια της Θεσσαλονίκης</i>	375
<hr/>	
<i>Rescue and stabilization works at the tower of Agios Vasileios in the lake Koroneia of Thessaloniki</i> ΝΙΚΟΣ ΠΑΖΑΡΑΣ, VASILIS XANTHOS	
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ <i>Συγκρότημα Σεβαστείου Καλινδοίων: η εξέδρα και άλλα</i>	381
<hr/>	
<i>The Sebasteion complex at Kalindoia: the "Exedra" and other issues</i> ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΣΙΣΜΑΝΙΔΗΣ	
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΙΑΝΟΣ <i>Η θέση ανεύρεσης του κρανίου του Ανθρώπου των Πετραλώνων: αναδρομή σε δεδομένα μισού αιώνα</i>	387
<hr/>	
<i>The discovery site of the Petralona Man's skull. Retrospection on the data of half a century</i> ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΙΑΝΟΣ	

- ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ, ΟΛΥΜΠΙΑ ΝΑΣΙΟΚΑ, ΜΙΧΑΗΛ ΒΙΟΛΑΤΖΗΣ, ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΑΜΑΝΑΤΙΔΟΥ
*Αρχαιολογικές έρευνες στη βορειοανατολική Χαλκιδική:
 Παλαιόκαστρο, Ιερισσός (Άκανθος), Στρατώνι (Στρατονίκη)* 399
-
- Archaeological research in north east Chalcidice:
 Paliokastro, Ierissos (Akanthos), Stratoni (Stratonike)*
 KOSTAS PAPASTATHIS, OLYMPIA NASIOKA, MICHAEL VIOLATZIS, KATERINA AMANATIDOU
- ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΙΣΑΗΛΙΔΟΥ-ΔΕΣΠΟΤΙΔΟΥ, ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΓΕΡΜΕΝΗΣ
Ανασκαφική έρευνα στην αρχαία Κασσάνδρεια 411
-
- Excavation in Ancient Kassandreia*
 VASILIKI MISAILIDOU-DESPOTIDOU, DIONISIS GERMENIS
- ΛΙΛΛΙΑΝ ΑΧΕΙΛΑΡΑ, ΞΕΝΟΦΩΝΤΑΣ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ, ΕΛΙΣΑΒΕΤ-ΜΠΙΕΤΤΙΝΑ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ,
 ΣΠΥΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΑΤΗΣ
Ανάδειξη και διαμόρφωση αρχαιολογικού χώρου Ἄμμωνος Διός 419
-
- The embellishment of the Ammon Zeus' sanctuary archaeological site*
 LILLIAN ACHEILARA, XENOFONTAS YIANNAKIS, ELISABETH-BETTINA TSIGARIDA,
 SPYROS VASILEIOU, DIMITRIS PATIS
- ΕΛΙΣΑΒΕΤ-ΜΠΙΕΤΤΙΝΑ ΤΣΙΓΑΡΙΔΑ, ΣΠΥΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
*Στοιχεία από την ανασκαφή στο οικόπεδο Τριανταφυλλίδη στη Σίβηρη Χαλκιδικής.
 Η χερσόνησος της Κασσάνδρας μετά από τον Φίλιππο Β΄* 427
-
- Evidence from the excavation at Triantafyllides' plot in Siviri, Chalcidice:
 the Cassandra peninsula after Phillip II*
 ELISABETH-BETTINA TSIGARIDA, SPYROS VASILEIOU
- SARAH P. MORRIS
*Προϊστορική Τορώνη (1986-1990):
 προκαταρκτικά αποτελέσματα των ανασκαφών στη θέση «Λήκυθος»* 435
-
- Prehistoric Torone (1986-1990): first results of excavations at the site of "Lekythos"*
 SARAH P. MORRIS
- ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΕΡΤΖΙΜΕΚΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΑΒΛΑΚΗΣ
*Ανασκαφική έρευνα στη μονή Ζωγράφου
 και στοιχεία για την αναπαράσταση του παλιού περιβόλου της* 443
-
- Excavations at the Zografou Monastery
 and some evidence for the reconstruction of its old enclosure*
 PLOUTARCHOS THEOCHARIDES, NIKOLAOS MERTZIMEKIS, IOANNIS TAVLAKIS
- ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ ΘΕΟΧΑΡΙΔΗΣ, ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΜΑΛΑΔΑΚΗΣ, ΙΩΑΝΝΗΣ ΤΑΒΛΑΚΗΣ
Ανασκαφικές έρευνες στη Μεγίστη Λαύρα: η νοτιοανατολική πτέρυγα και το βόρειο κωδωνοστάσιο 453
-
- Excavations at the Great Lavra, Mt Athos: the south-eastern wing and the north belfry*
 PLOUTARCHOS THEOCHARIDES, VANGELIS MALADAKIS, IOANNIS TAVLAKIS

ΘΩΜΗ ΣΑΒΒΟΠΟΥΛΟΥ, ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ	
<i>Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Ευρωπού: από τον σχεδιασμό στην υλοποίηση</i>	461
<i>Presentation of the archaeological site of Europos. From concept, to implementation.</i>	
THOMI SAVVOPOULOU - YIANNIS GIANNAKIS	
ΜΑΓΔΑΛΗΝΗ ΒΑΛΛΑ, ΕΥΝΙΚΗ ΜΙΧΑ, ΜΑΡΙΑ ΝΑΣΙΟΥΛΑ, ΑΝΤΩΝΗΣ ΠΕΞΑΡΑΣ	
<i>Μικρό Δάσος Κιλκίς: πρώτες πληροφορίες από ένα νεκροταφείο της ενδοχώρας</i>	469
<i>Mikro Dasos of Kilkis: first evidence about a cemetery in the inland</i>	
MAGDALENE VALLA, EVNIKI MICHA, MARIA NASIOULA, ANTONIS PEXARAS	
ΑΘΗΝΑ ΤΟΚΜΑΚΙΔΟΥ, ΒΑΣΙΛΗΣ ΞΑΝΘΟΣ	
<i>Το φρούριο του Γυναικόκαστρου. Εργασίες 2007-2008</i>	477
<i>The castle at Gynaikokastro. Works of the years 2007-2008</i>	
ATHENA TOKMAKIDOU, VASILIS XANTHOS	
ΧΑΡΙΚΛΕΙΑ ΚΩΤΣΙΔΟΥ	
<i>Ανάδειξη αρχαιολογικού χώρου Παλατιανού. Αποκατάσταση κτισμάτων της αρχαίας πόλης</i>	485
<i>The embellishment of the archaeological site at Palatiano: reconstruction of ancient city's buildings</i>	
CHARIKLEIA KOTSIDOU	
ΜΑΡΙΑ ΤΟΛΙΑ-ΧΡΙΣΤΑΚΟΥ	
<i>Ανασκαφικές και επιφανειακές έρευνες στον Νομό Σερρών κατά τη διάνοιξη του κάθετου άξονα της Εγνατίας οδού</i>	491
<i>Excavations and surface surveys in the Serres District during the construction of the vertical axis of the Egnatia Odos</i>	
MARIA TOLIA - CHRISTAKOU	
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΠΕΡΙΣΤΕΡΗ	
<i>Αρχαία Βέργη. Ανασκαφική έρευνα 2006-2008 στον αρχαίο οικισμό</i>	499
<i>Ancient Vergi. Excavations in the ancient settlement during 2006-2008</i>	
KATERINA PERISTERI	
ΜΑΡΙΑ ΤΟΛΙΑ-ΧΡΙΣΤΑΚΟΥ, ΣΟΥΛΤΑΝΑ ΣΙΩΠΗ	
<i>Σωστική ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό του Αγίου Πνεύματος νομού Σερρών</i>	505
<i>Salvage excavation of the prehistoric settlement at Agio Pnevma, Serres District</i>	
MARIA TOLIA-CHRISTAKOU – SOULTANA SIOPI	
ΗΛΕΚΤΡΑ ΖΩΓΡΑΦΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΚΥΡΑΝΟΥΔΗ	
<i>«Κρυονέρι» Ν. Κερδυλλίων: το ρωμαϊκό νεκροταφείο και η περίπτωση διατήρησης οργανικών ινών σε χάλκινα νομίσματα</i>	513
<i>“Kryoneri” of N. Kerdyllia: the Roman cemetery and the case of preservation of organic fibers on copper coins</i>	
ELEKTRA ZOGRAFOU, MARIA KYRANOUDI	

ΜΑΓΔΑ ΠΑΡΧΑΡΙΔΟΥ-ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ	
<i>Εκκλησιαστικό Μουσείο της Ιεράς Μητροπόλεως Δράμας: η καταγραφή και η μελέτη των εκτιθέμενων αντικειμένων</i>	521
<i>The ecclesiastical museum of Hiera Metropolis of Drama: cataloguing and studying the objects on display</i>	
MARIA PARCHARIDOU-ANAGNOSTOU	
PASCAL DARQUE, ΧΑΪΔΩ ΚΟΥΚΟΥΛΗ-ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ, ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΑΛΑΜΙΔΟΥ, ΖΩΗ ΤΣΙΡΤΣΩΝΗ	
<i>Νέο ερευνητικό πρόγραμμα στον προϊστορικό οικισμό του Ντικιλί Τας: οι γενικοί στόχοι και η πρώτη ανασκαφική περίοδος (2008)</i>	529
<i>A new research program for the prehistoric settlement at Dikili Tas: general aims and the first period of excavation (2008)</i>	
PASCAL DARQUE, CHAÏDO KOUKOULI-CHRYSANTHAKI, DIMITRA MALAMIDOU, ZOE TSIRTSONI	
ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΛΕΟΝΤΑΡΗΣ, ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΛΥΜΑΚΗΣ, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΧΑΧΛΑΚΗΣ, ΜΑΡΙΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΔΕΔΟΣ	
<i>Ρυθμιστικό σχέδιο αρχαίου Φάγρητα και αποκατάσταση-ανάδειξη του Μακεδονικού τάφου</i>	537
<i>Master plan of ancient Phagres and the reconstruction-embellishment of the Macedonian tomb</i>	
LEONIDAS LEONTARIS, STAVROS PLYMAKIS, KONSTANTINOS CHACHLAKIS, MARIA NIKOLAÏDOU, GIORGOS KARADEDOS	
ΣΑΠΦΩ ΤΑΝΟΥ, ΜΙΧΑΛΗΣ ΛΥΧΟΥΝΑΣ	
<i>Βασιλική κάτωθεν του Χαλήλ Μπεή τζαμιού</i>	547
<i>A basilica under the "Chalel Bey mosque"</i>	
SAPPHO TANOU, MICHALIS LYCHOUNAS	
ΙΩΑΝΝΗΣ ΗΛΙΑΔΗΣ	
<i>Το μεσαιωνικό υδραγωγείο Καβάλας: νυχτερινός φωτισμός</i>	555
<i>The medieval aqueduct of Kavala: night lighting</i>	
YIANNIS ILIADIS	
TONY KOZELJ, MANUELA WURCH-KOZELJ	
<i>Τυχαία ευρήματα από τη Θάσο</i>	563
<i>Random finds from Thasos</i>	
TONY KOZELJ, MANUELA WURCH-KOZELJ	
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΚΑΛΛΙΝΤΖΗ, ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΤΣΟΛΑΚΗΣ, ΚΥΡΙΑΚΗ ΧΑΤΖΗΠΡΟΚΟΠΙΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΧΡΥΣΑΦΗ	
<i>«Γιατί να πάμε στον αρχαιολογικό χώρο Αβδήρων;». Τέσσερις απαντήσεις στο ερώτημα του υποψήφιου επισκέπτη</i>	573
<i>"Why visit the archaeological site of Abdera?". Four answers to the question of the future visitor</i>	
KONSTANTINA KALLINTZI, STEFANOS TSOLAKIS, KYRIAKI CHATZIPROKOPIOU, MARIA CHRYSAFI	
ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΑΛΑΦΑΤΖΗΣ, ΔΕΣΠΟΙΝΑ ΜΑΚΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΑΔΕΔΟΣ	
<i>Η Χάνα στην αρχαία Τραιανούπολη. Πρόταση αποκατάστασης</i>	581
<i>The building of Chana in ancient Trajanopolis: a proposal for reconstruction</i>	
IOANNIS KALAFATZIS, DESPOINA MAKROPOULOU, GIORGOS KARADEDOS	

Χάρτης των περιοχών της Μακεδονίας και της Θράκης που αναφέρονται στο ΑΕΜΘ 22, 2008.

Είναι γνωστό ότι στη Λ' Εφορεία, με αρμοδιότητα στους νομούς Κοζάνης και Γρεβενών, διενεργούνται πολλές σε αριθμό και μεγάλες σε έκταση σωστικές ανασκαφές, που επιβάλλονται από μεγάλα και πολύμορφα δημόσια έργα, όπως κατασκευή οδικού δικτύου, λιγνιτωρυχεία και φράγματα της ΔΕΗ Α.Ε., αγωγούς ύδρευσης και τηλεθέρμανσης. Όπως είχαμε προβλέψει, οι ανασκαφές αυτές τείνουν διαρκώς προς αύξηση κι έτσι το 2008 ο αριθμός τους ανήλθε σε 21 περίπου, με απασχόληση προσωπικού έως και 600 ατόμων¹.

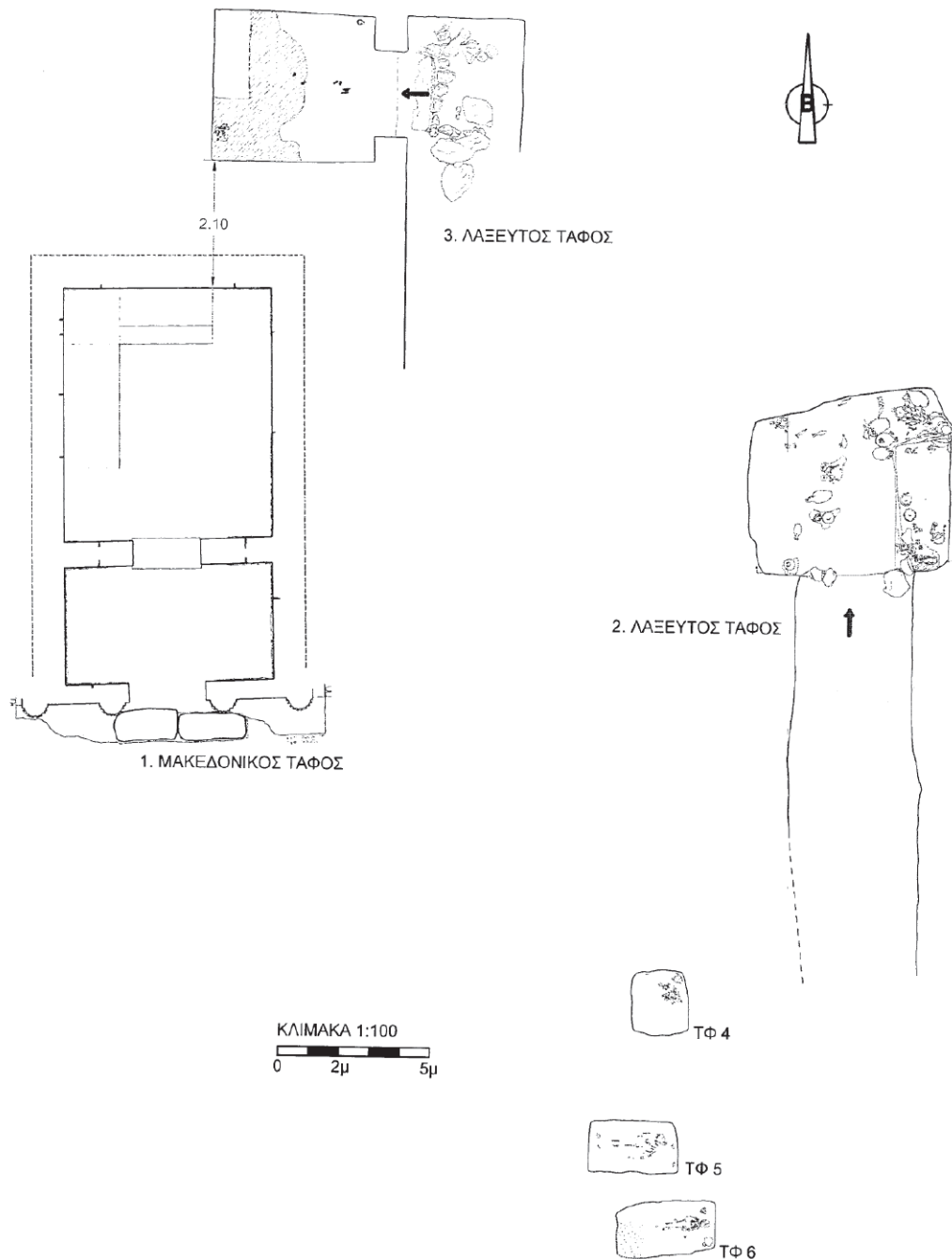
1. Επισημαίνουμε για άλλη μια φορά ότι τις ανασκαφές αυτές πραγματοποιούμε με την υποδειγματική μεθοδολογία της συστηματικής έρευνας και τη συμβολή ωρομισθίων εποχικών αρχαιολόγων, των οποίων η εμπειρία μετρά από πέντε ως και δεκαπέντε χρόνια. Ο αριθμός των ανασκαφών στον νομό Κοζάνης προκύπτει ως εξής: 1) ανασκαφή στο ανατολικό νεκροταφείο Αιανής, 2) στη νεκρόπολη της θέσης «Λειβάδια» Αιανής, 3) στη θέση «Μπαϊρία (Κολιτσάκι)» Σερβίων (εντός της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου), 4) στη θέση «Αγία Τριάδα» Κρόκου Δήμου Ελίμειας (αποχέτευση βιολογικού καθαρισμού), 5) στη θέση «Κρυοπήγαδο» Αλιάκμονα Δήμου Νεάπολης (κάθετος άξονας Εγνατίας Οδού), 6) ανασκαφικές τομές στην «Πλατανιά» Βοΐου και στις θέσεις: α) «Μουτσάλι», β) «Μουτσάλι (ιερό του Ασκληπιού)», γ) «Παλιοκλήσι», δ) «Λεύκες (μικρός και μεγάλος λόφος)», 7) ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό του Κλείτου Δήμου Ελλησπόντου, 8) ανασκαφή στη θέση «Εκκλησιάκι» Σπηλιάς Δήμου Αγίας Παρασκευής, 9) ανασκαφικές τομές για τις ανάγκες Αγωγού Τηλεθέρμανσης Πτολεμαΐδας α) θέσεις: «Ισιώματα Ι», «Ισιώματα ΙΙ», «Βρύση του Αράπη», «Παλιάμπελα», «Λουλούδια», «Αμπελότοπος» Μαυροπηγής Δήμου Πτολεμαΐδας, β) θέσεις: «Διαβατόπετρα», «Μουρτζουβάδες» Ασβεστόπετρας Δήμου Πτολεμαΐδας, γ) θέσεις: «Αμυγδαλαιώνες» Ποντοκώμης Δήμου Δημητρίου Υψηλάντη, 10) ανασκαφή στη θέση «Αη-Μάρκος» Μαυροπηγής Δήμου Πτολεμαΐδας (αγωγός ύδρευσης), έξι ανασκαφές σε χώρους επέκτασης του λιγνιτωρυχείου Μαυροπηγής-Κομάνου: 11) στη θέση «Μικρό Λιβάδι» Μαυροπηγής 12) στη θέση «Ντρέγκης» Μαυροπηγής, 13) στη θέση «Ισιωμα» Μαυροπηγής, 14) στη θέση «Λούκι» Κομάνου Δήμου Πτολεμαΐδας, 15) στη θέση «Αλώνι» Κομάνου, 16) στη θέση «Γέφυρα» Κομάνου. Συνεχίζουμε την απαρίθμηση των ανασκαφών για τις ανάγκες του Φράγματος Ιλαρίωνα στον νομό Γρεβενών: 17) ανασκαφή στη θέση «Βρωμονέρια» Παναγιάς Δήμου Δεσκάτης, 18) στη θέση «Κτιό» Διπόρου Δήμου Βεντζίου, 19) στη θέση «Άγιος Κωνσταντίνος» Δήμητρας Δήμου Χασίων, 20) στη θέση «Μικρό» Καρπερού Δήμου Χασίων, ενώ έρευνα με δοκιμαστικές τομές (κυρίως) που δεν απέδωσαν ευρήματα διενεργήθηκε εντός τμημάτων που θα κατακλυστούν στις θέσεις: α) «Κουρούνες» Παναγιάς Δήμου Δεσκάτης, β) «Βραστερά» Δήμητρας Δήμου Χασίων γ) «Κεραμαριό» Δήμητρας Δήμου Χασίων δ) «Σιούστα Ρέμα» Δήμητρας Δήμου Χασίων.

Σπηλιά

Η Σπηλιά, μικρό χωριό ανατολικά της Πτολεμαΐδας, ανήκει στον Δήμο Αγίας Παρασκευής Εορδαίας, στον οποίο έχουμε διενεργήσει συστηματική έρευνα με σύνταξη αρχαιολογικού χάρτη, περισυλλογή, καταγραφή και φωτογράφιση των κινητών ευρημάτων, συγγραφή αρχαιολογικού οδηγού, και μελέτη ανάδειξης με σήμανση και διαδρομές ενοποίησης των χώρων². Περίπου 3 χλμ. βόρεια από το χωριό της Σπηλιάς, στη θέση «Εκκλησιάκι» και στα ριζά μικρού λόφου, που κατοικείται με συνέχεια από τα προϊστορικά ως τα βυζαντινά χρόνια, ανασκάσαμε το 1987 τον μακεδονικό τάφο που μαζί με τον μακεδονικό τάφο των Πύργων Εορδαίας συγκαταλέγονται μεταξύ των σημαντικότερων του είδους³ (Σχ. 1). Ο τάφος με κατεύθυνση βόρεια-νότια είναι διθάλαμος, διαστάσεων 3,36×6,52 μ. (μήκος νεκρικού θαλάμου 4,12 μ.), με μνημειακή πρόσοψη, δωρικού ρυθμού και ελεύθερο αέτωμα που κρύβει την καμάρα, παρέμεινε ασύλητος από την αρχαιότητα, αλλά διαταράχθηκε από τον σύγχρονο λαθρανασκαφέα που τον εντόπισε. Τα κτερίσματα του τάφου χρονολογούνται από το δεύτερο τέταρτο του 2^{ου} αι. π.Χ. ως το τελευταίο τέταρτο του 1^{ου} αι. π.Χ. Η σύγκριση, ωστόσο, με άλλα μνημεία του είδους μας οδηγεί σε πολύ πρωιμότερη ένταξη, στον 4^ο αι. π.Χ. Αν τούτο ισχύει, συμπεραίνουμε ότι ο τάφος καθαρίστηκε από τις πρώιμες ταφές και παρέμειναν σ' αυτόν οι οψιμότερες. Το 2005 εντοπίσαμε τον λαξευτό θαλαμωτό τά-

2. Βλ. σχετικά, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ΑΕΜΘ 15, 2001, 611-630. Σημειώνουμε ότι δεν έχει εκδοθεί ο αρχαιολογικός οδηγός, ούτε η μελέτη, που συντάχθηκε από το Αρχαιολογικό Μουσείο Αιανής για λογαριασμό του Δήμου, έχει υλοποιηθεί στο σύνολό της.

3. Για τον μακεδονικό τάφο της Σπηλιάς, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ΑΕΜΘ 1, 1987, 23-37, της ίδιας, ΑΔ 40, 1985, Μελέτες, 242-281, πίν. 117-132, της ίδιας, «Εορδαία. Μακεδονικός τάφος Σπηλιάς Εορδαίας», στο Σ. Δρούγου (επιμ.), Ελληνιστική Κεραμική από τη Μακεδονία (1991) 148-159 και της ίδιας, ό.π. (σημ. 2), 621-622. Για τον τάφο των Πύργων με ένταξη στο δεύτερο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ., βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ΑΕΜΘ 9, 1995, 25-38.

Σχ. Ι. Σπηλιά Εορδαίας. Ο μακεδονικός, οι λαξευτοί θαλαμωτοί και οι λακκοειδείς τάφοι.

φο, ίδιας κατεύθυνσης βορρά-νότου και χρονολογικής ένταξης της πλειονότητας των ευρημάτων στον 2^ο αι. π.Χ.⁴. Είναι μονοθάλαμος, διαστάσεων 3,00×3,30 μ. και ύψους 2,25 μ., ο πρώτος του είδους που εντοπίστηκε και ανασκάφηκε συστηματικά στον νομό Κοζάνης, και το σημαντικότερο είναι ότι βρέθηκε ασύλητος και δεν διαταράχθηκε από σύγχρονη επέμβαση, όπως ο διπλάνος μακεδονικός. Έφερε τράπεζα προσφορών και όχι κλίνη και χρησιμοποιήθηκε για τέσσερις ταφές-καύσεις.

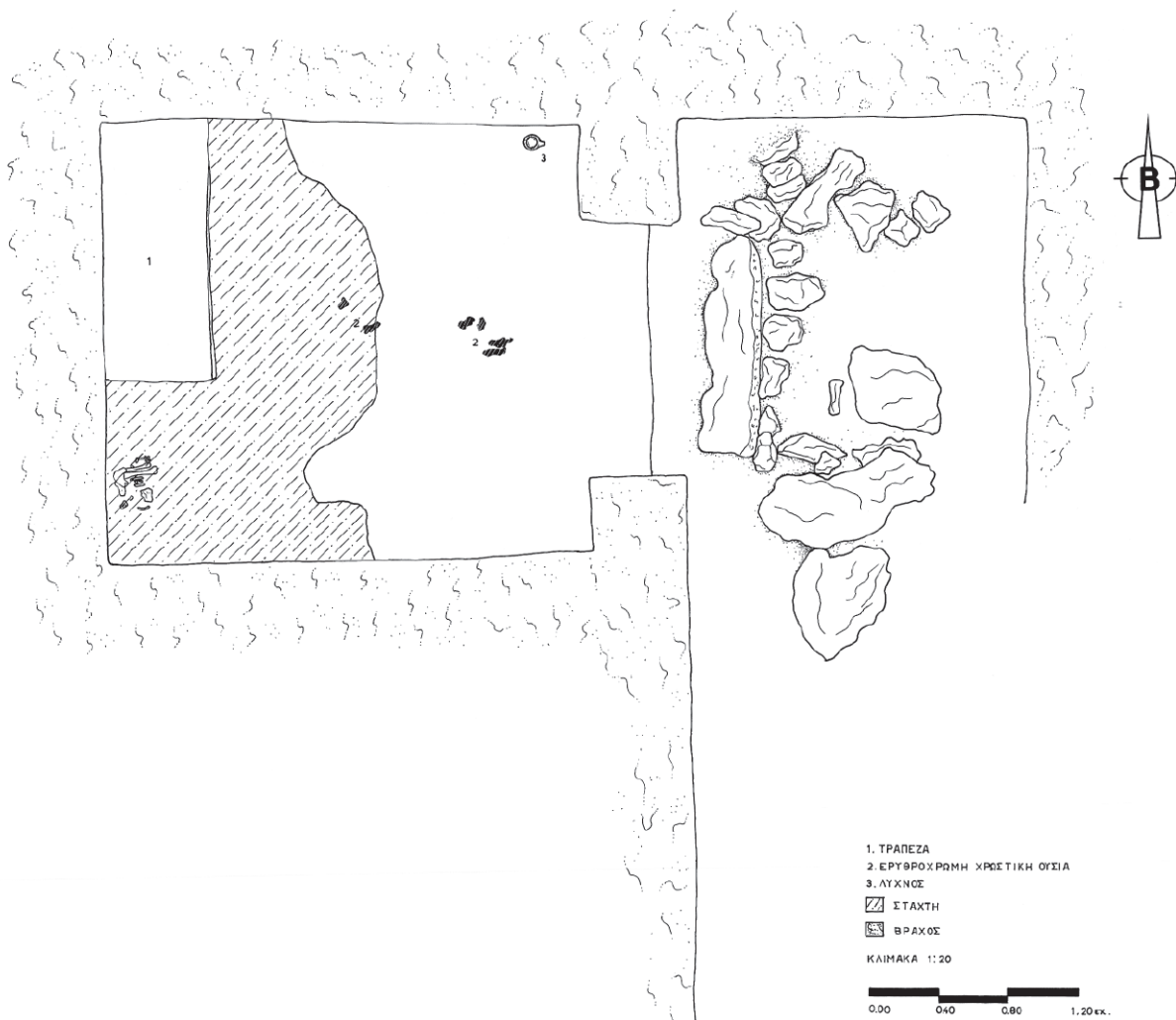
4. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ΑΕΜΘ 19, 2005, 498-509.

Λαξευτός θαλαμωτός τάφος αρ. 3⁵

Το 2008⁶ άρχισε επιτέλους η κατασκευή καλαίσθητου και στέρεου στεγάστρου στον μακεδονικό τάφο, καθώς και οι εργασίες διαμόρφωσης του περιβάλλοντος χώρου. Ο εντοπισμός των νέων τάφων (ενός θαλαμωτού συλημέ-

5. Μετά τον εντοπισμό τριών μνημειακών τάφων και αντίστοιχα τριών λακκοειδών, κρίνουμε ότι προκύπτει πλέον αναγκαιότητα αρίθμησης των τάφων στη νεκρόπολη της θέσης «Εκκλησιάκι» Σπηλιάς.

6. Για την έρευνα κατά το 2007 στις αρχαιότητες της περιοχής, βλ. εδώ πιο κάτω, όπως και για νέες θέσεις στον αρχαιολογικό χάρτη, καθώς και αντίστοιχα στα Χρονικά του ΑΔ του ίδιου έτους.

Σχ. 2. Κάτοψη του λαξευτού θαλαμωτού τάφου αρ. 3.

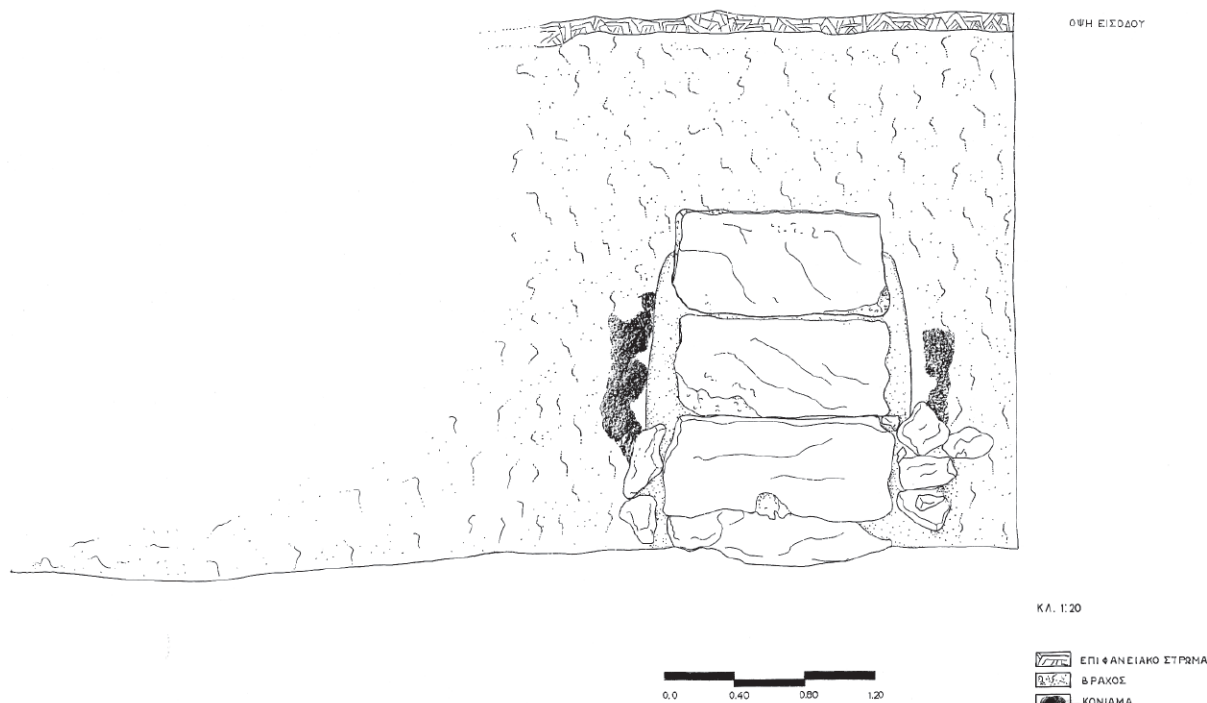
νου και τριών λακκοειδών ασύλητων, βλ. Σχ. 1) οφείλεται στις αλλαγές που επιβλήθηκαν στον τρόπο θεμελίωσης και στην ανάγκη χρήσης τεράστιου μηχανήματος για το άνοιγμα των φρεατοπάσσων που απαιτήθηκαν⁷.

Ο δεύτερος θαλαμωτός τάφος αποκαλύφθηκε προς τη βορειοανατολική γωνία του μακεδονικού τάφου, σε βάθος μόλις 0,70 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, έχει κατεύθυνση ανατολική-δυτική, με την είσοδο στα ανατολικά, και παρά τον διαφορετικό προσανατολισμό

παρουσιάζει πολλές κατασκευαστικές ομοιότητες με τον θαλαμωτό τάφο του 2005⁸. Έχει λαξευτεί στον άλλοτε μαλακό και άλλοτε σκληρότερο βράχο της περιοχής και η κύρια διαφορά του με τον προηγούμενο λαξευτό διαπιστώνεται στη διαμόρφωση δρόμου-εισόδου. Μπροστά και ανατολικά από την είσοδο του νέου τάφου, αντί δρόμου, διαμορφώνεται χώρος πλάτους 2,00 μ. και μάλιστα βόρεια του ανοίγματος της εισόδου (σε απόσταση περίπου 0,60 μ.) διακρίνεται η λαξευμένη γωνία που

7. Παρά τον έλεγχο που διενεργήσαμε το 2005, οι νέοι τάφοι της γνωστής σε μας και ευρείας νεκρόπολης στην περιοχή αποκαλύφθηκαν, επειδή το τεράστιο μηχάνημα για να ισορροπήσει και να ανοίξει σε μεγάλο βάθος τους πασσάλους (αντί της συμβατικής θεμελίωσης με πέδιλα, που είχαμε προτείνει και δεν έγινε αποδεκτή) χρειαζόταν εκσκαφές σε μεγάλη έκταση περιμετρικά, γύρω στα 5,00-6,00 μ., και σε βάθος 1,50 έως 2,00 μ. Η δική μας πρόθεση ήταν να προστατευτεί επιτέλους ο μακεδονικός τάφος και, όταν υπάρξει κάποτε ικανή χρηματοδότηση, να αρχίσει σταδιακά και συστηματικά η αποκαλύψη όλης της νεκρόπολης με πρόβλεψη προστασίας, ανάδειξης και αξιοποίησης. Μετά τα παραπάνω κρίναμε ότι ο λαξευτός αυτός τάφος έπρεπε να διατηρηθεί και προτείναμε να προστατευτεί με την επέκταση προς βορράν του στεγάστρου του μακεδονικού τάφου.

8. Η έρευνα διήρκεσε από τις 17 έως τις 24 Μαρτίου με ολοήμερη εργασία και ολονύκτια φύλαξη. Στην «εκστρατεία» αυτής της ανασκαφής συμμετείχαν άτομα από το μόνιμο και το ωρομίσθιο προσωπικό της Εφορείας, καθώς και ο αρχαιόφιλος (άμισθος φύλακας επί δύο δεκαετίες) Συμεών Κοσμίδης, κάτοικος Καρυχωριού, με την οικογένειά του. Στην ανασκαφή έλαβαν μέρος οι εξής: οι συντηρητές Δ. Πενογλίδης, Μ. Λυκιαρδοπούλου, Α. Σεβρετάς, Ε. Καλλιτσάντση, Β. Παπαζήκου, οι αρχαιολόγοι Χ. Λόκανα, Κ. Μοσχάκης, Α. Αποστολίδου, Κ. Καρακούλα, η σχεδιάστρια Α. Μανιάκα, οι εργατοτεχνίτες Σ. Γκούνας, Χ. Γκουγκουλιάνας, Γ. Λίτας, Χ. Πάσχος, Μ. Φτάκας, οι εποχικοί φύλακες υπαίθρου Γ. Χοροζίδης, Γ. Νάτας και Γ. Νένος, που εκτελούσαν και χρέη νυχτοφυλάκων, βοηθούμενοι από την οικογένεια Σ. Κοσμίδη και τις επισκέψεις-περιπολίες της Ασφάλειας Πτολεμαΐδας.

Σχ. 3. Η είσοδος του λαξευτού θαλαμωτού τάφου αρ. 3.

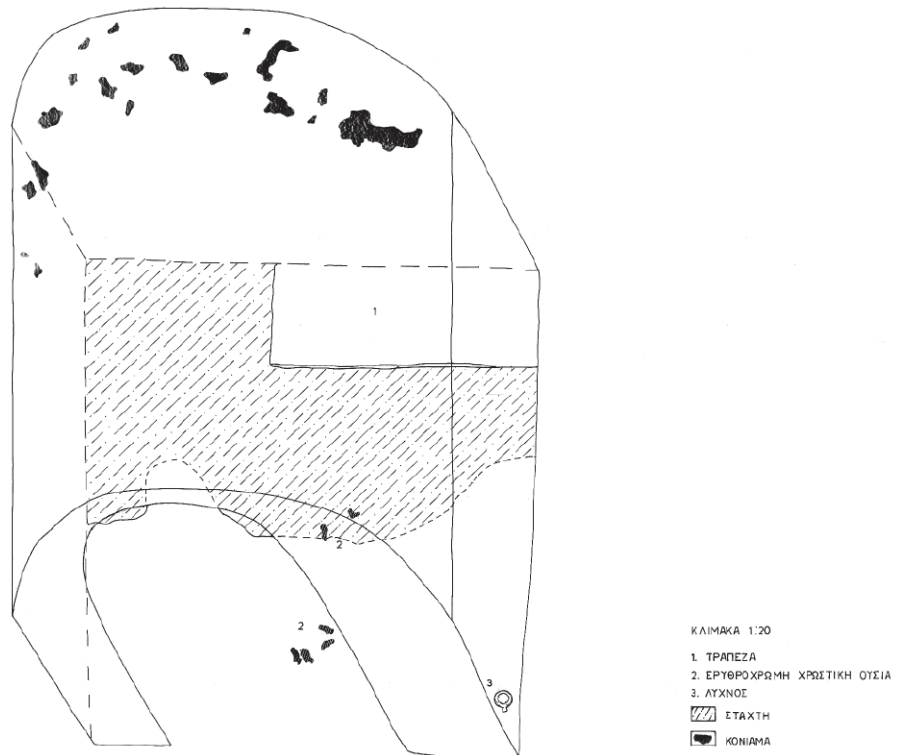
συνεχίζεται σε πλάτος περίπου 2 μ. προς τα ανατολικά (Σχ. 2). Όπως έδειξε και η στρωματογραφία των επιχώσεων, ο τάφος λαξεύτηκε με πρόσβαση από νότια, απ' όπου φαίνεται ότι διευκολύνονταν στη λάξευση λόγω του σαθρότερου βράχου.

Η πρόσοψη του τάφου είναι επίπεδη και ακόσμητη, χωρίς καμία αρχιτεκτονική διαμόρφωση, με άνοιγμα-πλάτος εισόδου 1,50 μ. (στο κατώτερο σημείο) και μέγιστο ύψος 2,35 μ. (Εικ. 1). Το άνοιγμα εξωτερικά φρασσόταν από τέσσερις πλακερές μακρόστενες πέτρες, τοποθετημένες οριζόντια, που στηρίζονταν από πολλές μεγάλες και μικρές αργές πέτρες δεξιά και αριστερά (βόρεια και νότια) (Σχ. 3). Η ανώτερη, πιο καλοδοουλεμένη, ήταν εντελώς γερτή, με αποτέλεσμα από το κενό που υπήρχε να γεμίσει χώμα ο θάλαμος. Μετά την αφαίρεσή τους διαπιστώσαμε ότι υπήρχε δεύτερη φραγή από τρεις μακρόστενες λιθοπλίνθους και την τέταρτη γερτή στο ανώτερο σημείο που φαινόταν ήδη, τοποθετημένες οριζόντια, ίδιου πάχους, 0,32 μ., μήκους από 2,20 και 2,30 μ. και ύψους από 0,52 έως 0,61 μ. Η κατώτερη, που δεν αφαιρέσαμε, είχε γείρει, προφανώς από το υπερκείμενο βάρος. Βέβαια, προκαλεί εντύπωση μια τέτοια προσπάθεια φραγής σε έναν τάφο συλημένο και θα πρέπει να αποδοθεί στην ευσέβεια κάποιων, συγγενών ή και ιερών. Πάντως, τη μεγάλη ποσότητα αργών λίθων, και μάλιστα πολλών μεγάλου μεγέθους στον χώρο μπροστά από την είσοδο, αποδίδουμε στην προσπάθεια φραγής του τάφου κατά τη μακρόχρονη διάρκεια της χρήσης

του, όπως συνηθίζεται σε οικογενειακούς τάφους.

Ο ταφικός θάλαμος έχει διαστάσεις: στη νότια πλευρά μέγιστο μήκος 2,75 μ. και 2,72 μ. στη βόρεια, στην ανατολική πλευρά πλάτος 2,40 μ. και 2,54 μ. στη δυτική, μέγιστο ύψος 2,35 μ., ενώ η γένεση της καμάρας διαμορφώνεται σε ύψος 1,98 μ. από το δάπεδο (Σχ. 3, 4). Το εσωτερικό του θαλάμου έφερε παχύ επίχρισμα γκριζομαυρο, που σε μεγάλο ποσοστό έχει αποκολληθεί, ενώ όμοιο επίχρισμα έφερε και το δάπεδο, επάνω στο οποίο εντοπίστηκαν τρία σημεία με χρωστικές σε κόκκινο χρώμα, γεγονός που δηλώνει ιδιαίτερη διακόσμηση (Εικ. 2). Υπολείμματα όμοιου επιχρίσματος διαπιστώσαμε και εξωτερικά της εισόδου, στις αδιαμόρφωτες παραστάδες του ανοίγματος. Το επίχρισμα αυτό του θαλάμου αποτελείται από μία στρώση και διαφέρει ως προς το πάχος από του άλλου λαξευτού, στον οποίο είχαν επιμεληθεί ιδιαίτερα το εσωτερικό, προφανώς επειδή είχε λαξευτεί ανώμαλα με επαλείψεις από λάσπη, κομμάτια κεραμίδων και τελικό στρώμα με χρωστική για ενιαία επιφάνεια. Από την ανάλυση της επίστρωσης αυτής προέκυψε ότι έχει χρησιμοποιηθεί τάλκης, ορυκτό που συναντάται στην περιοχή⁹. Η ύπαρξη (έστω και ενός) σιδερένιου καρφιού στην επιφάνεια του εσωτερικού του όσο και ο αριθμός των 37 καρφιών και 19 συνδέσμων από περισλλογή, ιδιαίτερα από το κοσκίνισμα του χώματος, εκ

9. Η εξέταση (XRD) έγινε από τον χημικό της μεταλλευτικής εταιρίας ΓΕΩΕΛΛΑΣ Γ. Κακαντέ, τον οποίο και ευχαριστούμε.

Σχ. 4. Σπηλιά Εορδαίας, αξονομετρικό του λαξευτού θαλαμωτού τάφου αρ. 3.

των οποίων 11 με υπολείμματα ξύλου, μας οδηγούν στο συμπέρασμα της ανάρτησης κτερισμάτων στα τοιχώματα κατά το παράλληλο και του άλλου λαξευτού και του μακεδονικού τάφου¹⁰.

Κατά μήκος της δυτικής πλευράς και στο βορειοδυτικό μισό περίπου η τράπεζα προσφορών, μήκους 1,50 και πλάτους 0,60 μ., που σώθηκε σε ελάχιστο ύψος 0,10 μ., είχε κατασκευαστεί από πηλό και έφερε γκριζόμαυρο επίχρισμα, ίχνη του οποίου διασώθηκαν στη μακρύτερη κάθετη πλευρά. Η παρουσία τράπεζας προσφορών, όπως και η παχιά επάλειψη των τοιχωμάτων του θαλάμου, καθώς και η έλλειψη κλινών, αποτελούν τοπικές ταφικές πρακτικές που απαντούν τόσο στον μακεδονικό τάφο, όσο και στον άλλο λαξευτό θαλαμωτό. Μπροστά από την τράπεζα και στο δυτικό μισό, περίπου, του δαπέδου εμφανίστηκε λεπτό στρώμα στάχτης, προφανώς από τις πρώτες ταφές-καύσεις του τάφου. Αντίθετα, τα οστά μάλλον ακεραίου και καλά διατηρημένου σκελετού προς τη βορειοδυτική γωνία, κρίναμε ότι ανήκουν σε πολύ μεταγενέστερη ταφή-ανακομιδή, αφού εντοπίστηκαν πάνω σε λασπερό χώμα, 0,30 μ. περίπου ψηλότερα από το δάπεδο του θαλάμου, και είχαν καταπλακωθεί από κομμάτια επιχρίσματος των τοιχωμάτων.

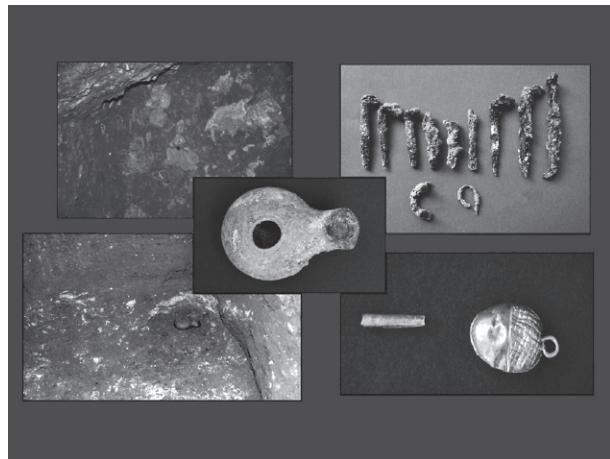
10. Βλ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ό.π. (σημ. 4), 503, όπου βάσιμα διατυπώνουμε την άποψη ότι τα καρφιά προσηλώνονταν σε σανίδες, άποψη που τεκμηριώνεται από την απουσία ξύλινων φορείων, τη διάταξη των οπών στα τοιχώματα, καθώς και από τον τρόπο που βρέθηκαν ορισμένα αντικείμενα, τα οποία φαίνεται ότι ήταν αναρτημένα και έπεσαν.

Ο τάφος αυτός, σε αντίθεση με τους άλλους δύο μεγάλους, αλλά και τους τρεις λαξευτούς λακκοειδείς, είχε συληθεί από την αρχαιότητα. Ωστόσο, η περισυλλογή διάφορων μικροεπιτημάτων (Εικ. 2) και κυρίως μιας χρυσής χάντρας σε σχήμα βελανιδιού και μικρού χρυσού κυλινδρικού στελέχους από διάλυση στεφανιού, που εντοπίστηκαν μπροστά από την κλίνη και σε στρώμα στάχτης, καθώς και ενός πήλινου λύχνου, που βρέθηκε ανάποδα εσωτερικά της βορειοανατολικής γωνίας της εισόδου, δηλώνει ότι ανήκε σε πλούσια οικογένεια και παράλληλα τον εντάσσει χρονολογικά στις αρχές του 3^{ου} πιθανόν και στα τέλη του 4^{ου} αι. π.Χ. Στην ένταξη αυτή συνηγορεί και το χάλκινο νόμισμα που περισυλλέχθηκε από την επίχωση εσωτερικά της εισόδου και είναι κοπής Οπουντιών Λοκρών (338-300 π.Χ.) με παράσταση στον εμπροσθότυπο κεφαλής Αθηνάς με κορινθιακό κράνος προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο παράσταση σταφυλιού. Βεβαίως, το νόμισμα αυτό, πέραν της πρώιμης ένταξής του, είναι εξίσου σημαντικό για τον πλούτο των επαφών της Εορδαίας με μακρινές περιοχές του ελληνισμού, για τον οποίο φέτος έχουμε και άλλες δύο νομισματικές μαρτυρίες, μία από τη γειτονική ως προς τη χώρα των Λοκρών Βοιωτία και μία από το Αμφιλοχικό Άργος (βλ. παρακάτω από τη θέση «Μικρό Λιβάδι» Μαυροπηγής).

Άλλα ευρήματα, που περισυλλέχθηκαν από το κοσκίνισμα, κυρίως, όλου του χώματος από την είσοδο και το εσωτερικό του τάφου (όπως δύο ζωικοί αστράγαλοι,

Εικ. 1. Η είσοδος του λαξευτού θαλαμωτού τάφου 3.

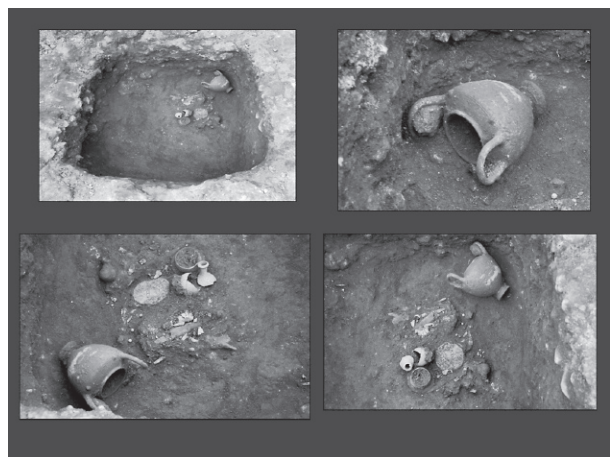

Εικ. 2. Εσωτερικές επιφάνειες και ευρήματα του λαξευτού θαλαμωτού τάφου.

αγνύθες, όστρακα πινακίων, σκυφιδίων κτλ, αλλά και χειροποίητων αγγείων), δεν παρουσιάζουν κανένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εκτός του τμήματος της ενσφράγιστης λαβής αμφορέα, λόγω της σπανιότητας στην περιοχή¹¹. Σώζεται μια γωνία και διακρίνουμε τα γράμματα –ΕΩΝ στην πρώτη σειρά.

Λακκοειδείς ταφές

Οι τρεις ασύλητες ταφές εντοπίστηκαν σε λάκκους (Σχ. 1), που λαξεύτηκαν παράλληλα σε μια ευθεία, ανατολικά από τον μακεδονικό τάφο, και αφορούν σε μία καύση και δύο ενταφιασμούς με την ίδια κατεύθυνση στον άξονα ανατολής-δύσης (το κεφάλι στα ανατολικά). Ο λάκκος της ταφής 4 (Εικ. 3), σχεδόν τετράγωνος, διαστάσεων 0,90×0,85 μ. και βάθους 0,70 μ., περιείχε τα καμένα οστά νεκρής και τα κτερίσματά της σωριασμένα στη βορειοανατολική γωνία, τα οποία ήταν πλούσια: πήλινη σταμνοειδής πυξίδα και δεύτερη με κυλινδρικό σώμα (χωρίς το επάνω μέρος-πώμα), δύο μυροδοχεία, χάλκινος καθρέφτης και από κάτω χρυσή αλυσίδα πλεγμένη από δύο σύρματα με απολήξεις σε κεφαλές μόσχων, σφραγιδίολιθος με παράσταση καμήλας, χρυσό δακτυλίδι με ημιπολύτιμο λίθο στη σφενδόνη, ενώ στο στεφάνι της νεκρής ανήκαν 12 πήλινες επιχρυσωμένες χάντρες, χάλκινα σύρματα (19), οστέινα στελέχη και

Εικ. 3. Η λακκοειδής ταφή 4.

η χάλκινη χάντρα (Εικ. 4). Ένα σχεδόν κυκλικό αντικείμενο με ίχνη φωτιάς, που φέρει δύο εγχάρακτους ομόκεντρους κύκλους στην πάνω επιφάνεια, μπορεί να ερμηνευτεί από τις δύο οπές μάλλον ως κουμπί παρά ως σφενδόνη δακτυλιδιού. Ο χαρώνειος οβολός ήταν χάλκινο νόμισμα Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.) με παράσταση στον εμπροσθότυπο κεφαλής Αθηνάς με κορινθιακό κράνος προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο Πάνα που εγείρει τρόπαιο με το σχετικό μονόγραμμα στη γραμμή εδάφους.

Στον λάκκο της ταφής 5, με διαστάσεις 1,50×0,85 μ. και μήκος σκελετού 0,90 μ., θάφτηκε προφανώς κορίτσι που φορούσε περιδέριο από 32 μικρές γυάλινες χάντρες, μικρά χρυσά ενώτια με μορφές Νίκης και για τον Χάροντα έφερε επάνω στον θώρακα χάλκινο νόμισμα Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.) με παράσταση στον εμπροσθότυπο κεφαλής αγένειου Ηρακλή με

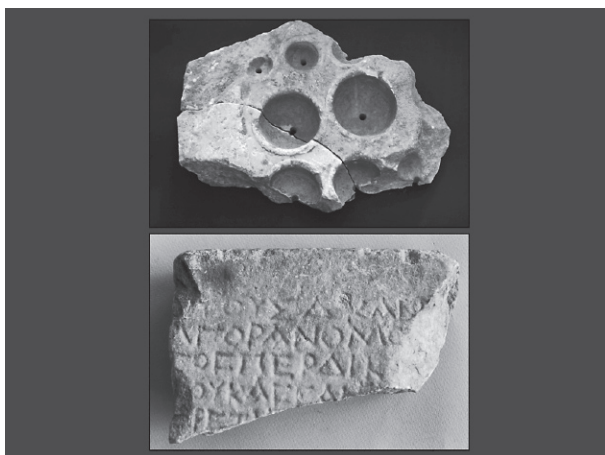
11. Από όσο γνωρίζουμε μόνο μία ενσφράγιστη λαβή αμφορέα του δεύτερου μισού του 4^{ου} αι. π.Χ. έχει εντοπιστεί στην Αιανή με το όνομα «Μικί-/ωνος», δείγματα της οποίας είναι γνωστά από την Πέλλα –ομάδα του Παρμενίσκου, βλ. Ι. Ακαμάτης, Οι ενσφράγιστες λαβές αμφορέων από την Αγορά της Πέλλας. Ανασκαφή 1980-1987 (2000) 39 κ.ε., Παρ. 40-47, σχ. 6-7, πίν. 3– και πολλά άλλα μέρη της βόρειας Ελλάδας, καθώς και από την Αθήνα, τη Δημητριάδα και την Οδησό. Εκτίθεται στην αίθουσα Γ του Μουσείου Αιανής, βλ. Φ. Πέτσας, ΑΔ 17, 1961/62, Χρον. Β'2, 216, πίν. 258στ, Θ. Ριζάκης, Γ. Τουράτσογλου, Επιγραφές Άνω Μακεδονίας Ι. Κατάλογος των Επιγραφών (1985) αρ. 67.

Εικ. 4. Αντικείμενα της λακκοειδούς ταφής 4.

Εικ. 5. Λακκοειδής ταφή 6.

Εικ. 6α, β. Αγορανομικό σήκωμα και επιγραφή αγορανόμου Περδικα.

λεοντή και στον οπισθότυπο ιππέα προς τα δεξιά. Ο λάκκος της ταφής 6 (Εικ. 5) περιείχε παρόμοια μικρό κορίτσι, με μήκος σκελετού 0,75 μ., που έφερε επιπλέον και πήλινα αγγεία, έναν μελαμβαφή κάρναρο με πόδι και μια οινοχόη βόρεια και νότια αντίστοιχα του κρανίου, καθώς και ένα μυροδοχείο στο ύψος της αριστερής παλάμης. Στον λαιμό υπήρχαν τρεις γυάλινες χάντρες και χάλκινος ανοιχτός κρίκος στο ύψος του αριστερού καρπού. Επάνω στον θώρακα έφερε δύο χάλκινα νομίσματα Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.) με παραστάσεις όμοιες με της ταφής 4, μάλιστα στο ένα υπάρχει το ίδιο μονόγραμμα και στο άλλο διακρίνονται στον οπισθότυπο τα γράμματα Β, Κ και Α.

Σημαντικά ευρήματα από περισυλλογή

Σε αγρό, μόλις 330 μ. βορειοανατολικά από τον μακεδονικό τάφο, περισυλλέχτηκε τμήμα μαρμαρίνου αγο-

ρανομικού «σηκώματος», δηλαδή του μετρητή χωρητικότητας υγρών¹² (Εικ. 6α). Ο μετρητής έχει σωζόμενες διαστάσεις 0,44×0,29 μ. και ύψος 0,75 μ. και στην επάνω επιφάνειά του διακρίνονται τρεις σειρές κοιλωμάτων, διαφορετικών διαμέτρων, με μικρό περιχέλιωμα και οπές στη βάση. Το εύρημα, με κοντινότερο παράλληλο έναν μαρμάρινο μετρητή από τη Βέροια, αποτελεί μαρτυρία ύπαρξης κτηρίου με δημόσιο χαρακτήρα στα οικιστικά κατάλοιπα που εντοπίζονται κλιμακωτά και ολόγυρα στον παρακείμενο χαμηλό λοφίσκο με το τοπωνύμιο «Εκκλησιάκι»¹³. Μετά το εύρημα αυτό θεωρούμε πιθανή την προέλευση από τον ίδιο οικισμό τμήματος ενεπίγραφης στήλης, μέγ. ύψους 0,12 μ., μέγ. πλάτους 0,185 μ., μέγ. πάχ. 0,04 μ., που σώζει την επιγραφή (Εικ. 6β):

[Ε]ΤΟΥΣ Δ ΚΑΙ Ο
ΑΓΟΡΑΝΟΜΟ[ΥΝ]
ΤΟΣ ΠΕΡΔΙΚ[ΚΚΑ]
[Τ]ΟΥ ΚΑΣΣΑΝ[ΔΡΟΥ]

Από τον 1^ο στίχο προκύπτει χρονολόγηση στο 74 π.Χ.¹⁴. Για τον θεσμό του αγορανόμου στην περιοχή του νομού Κοζάνης διαθέτουμε επιπλέον μια μαρτυρία από το Βελβεντό, όπου σε μαρμαρίνη τετράπλευρη πεσσοειδή βάση αγαλμάτιου του 2^{ου}-1^{ου} αι. π.Χ. αναγράφεται: «Αγο-

12. Η περισυλλογή οφείλεται στην παρατηρητικότητα του αρχαιοφύλακα Γ. Χοροζίδη.

13. Για το ακέραιο σήκωμα της Βέροιας, Λ855, βλ. Β. Αλλαμανή, ΑΔ 50, 1995, Χρον. Β'2, 563-564 (απλή μνεία), Α. Κούντουρας, Τα αρχαία μέτρα, Ελληνικά, Ρωμαϊκά, Βυζαντινά, Μεταβυζαντινά (1996) 17, πίν. Ι και ΙΔ. Στην Πέλλα, επίσης, έχει εντοπιστεί σήκωμα, βλ. Χ. Μακαρόνας, ΑΔ 19, 1964, Χρον. Β'2, 338, πίν. 392, και σε πολλές άλλες αρχαίες πόλεις, πρβλ. Μ. Σγούρου, ΑΕΜΘ 11, 1997, 604, εικ. 9, από Θάσο.

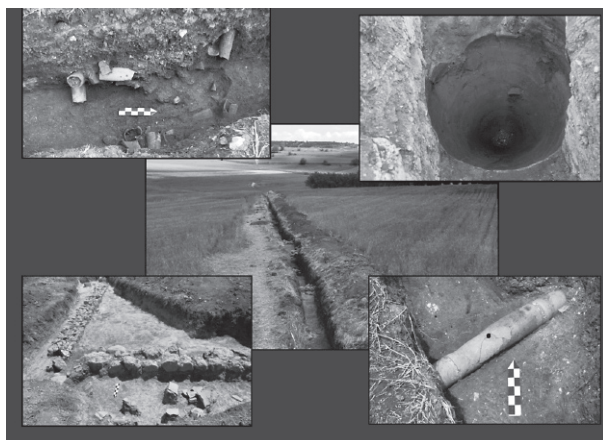
14. Παραδόθηκε από κάτοικο διπλανού χωριού το 1993, χωρίς μαρτυρία ακριβούς προέλευσης, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ΑΔ 48, 1993, Χρον. Β'2, 380.

ρανομήσας / Ερμή Αγοραίω» και μία από την Αιανή, του πρώτου μισού του 3^{ου} αι. μ.Χ.: «Αγορα-/νομούτος / Κρισπια-/νού του / Αδέου»¹⁵.

Η ύπαρξη κτηρίου με δημόσιο χαρακτήρα στον χώρο που αναφέραμε ενισχύεται από την περισυλλογή σε γειτνιαζόντα αγρό ενός δωρικού κιονόκρανου κλασικών χρόνων¹⁶. Επιπλέον, λόγω της βαθιάς άρωσης, είναι δυστυχώς εμφανείς δόμοι τοίχων, ενώ από τα ευρήματα περισυλλογής είναι ενδιαφέρουσα η χειροποίητη κεραμική της ύστερης εποχής χαλκού με αμαυρόχρωμη διακόσμηση, τμήματα πήλινων λύχνων και πινακίων, καθώς και απολιθώματα οστρέων.

Ευρύτερα, ο αρχαιολογικός χάρτης του δήμου μπορεί να συμπληρωθεί με νέες θέσεις¹⁷ (βλ. Χάρτ. 1). Από αγρό της θέσης «Υψώματα» Σπηλιάς (αρ. 18 στον χάρτη), δυτικά από τον οικισμό του λόφου της θέση «Εκκλησιάκι», η αποκάλυψη μεγάλης λιθοπλίνθου, που μεταφέρθηκε στην πλατεία του Καρνοχωρίου, παρέχει σαφείς ενδείξεις ύπαρξης αρχαίου κτηρίου, πιθανόν ιερού (συνταγμένες σε σύστημα HATT της Γ.Υ.Σ.: X = -13876 Ψ = -25575). Στην άκρη του αγρού παρατηρήσαμε και άλλο μεγάλο τμήμα λιθοπλίνθου, παρασυρμένο προφανώς από άροτρο. Η κεραμική είναι ανύπαρκτη και η υπόθεση ύπαρξης αρχαίου κτηρίου μόνο με δοκιμαστικές τομές μπορεί να επιβεβαιωθεί.

Οι παρακάτω θέσεις ερευνήθηκαν στην πορεία της κατασκευής του σύγχρονου αγωγού ύδρευσης, το 2007, που συνδέει τον οικισμό της Σπηλιάς με τον Άγιο Χριστόφορο. Στη θέση «Δεξαμενή» του Αγίου Χριστόφορου, γνωστό και εκτεταμένο οικισμό με ενδείξεις αστικής οργάνωσης, από την έρευνα της πορείας του σύγχρονου αγωγού πριν και μετά το σύγχρονο, επίσης, υδραγωγείο, ήρθαν στο φως οικοδομικά κατάλοιπα κτηρίων, πίθοι, πήλινοι σωλήνες αρχαίων αγωγών, μυλόλιθοι και μακρύτερα ταφές (Εικ. 7). Εκτός από το νεκροταφείο στη θέση «Ανατολή»¹⁸, με τον οικισμό της θέσης «Δεξαμενή»

Εικ. 7. Θέση «Δεξαμενή» Αγίου Χριστόφορου. Σωστική ανασκαφή.

συνδέονται και οι τάφοι που εντοπίστηκαν στη γειτονική θέση «Πατάρι» (αρ. 19 στον χάρτη). Πρόκειται για λάκκους λαξευμένους στο φυσικό βραχώδες έδαφος, ο ένας με καλυπτήριες κεραμίδες, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν πιθανότατα για ταφές κατά την ελληνιστική εποχή, όπως συμπεράναμε και από περισυλλογή μιας πήλινης οινόχους. Εντός των διοικητικών ορίων του Καρνοχωρίου και στη θέση «Ποτάμι» (αρ. 20 στον χάρτη) εντοπίστηκαν κατάλοιπα από θεμέλια τοίχων κτηρίου κατασκευασμένα από λασπόχτιστη αργολιθοδομή. Η επιμελημένη τοιχοποιία και οι σωζόμενες κεραμίδες από το εσωτερικό του οικήματος αποδεικνύουν ότι πρόκειται, επίσης, για τμήμα μιας αγροτικής εγκατάστασης των ρωμαϊκών χρόνων.

Κοντά στη Σπηλιά και στη θέση «Δρόμος του Μύλου» (αρ. 21 στον χάρτη), όπου είχαμε ήδη εντοπίσει οικοδομικά κατάλοιπα μεγάλων κτηρίων (μεγάλοι δόμοι, κεραμίδες), κατά τη σωστική ανασκαφή έγινε φανερό ότι τα κτήρια αυτά ανήκουν σε μία ευρεία εγκατάσταση με αγροτικό και αγροτοβιοτεχνικό χαρακτήρα, η οποία από τα ευρήματα, όπως τμήμα πίθου στη θέση του, τμήμα μυλόλιθου, πήλινα σφονδύλια, τμήματα από σιδερένια καρφία και εργαλεία και, κυρίως, από την κεραμική χρονολογείται στα ελληνιστικά και ρωμαϊκά χρόνια. Μάλιστα, σε μία τομή αποκαλύφθηκε και η πορεία ενός αγωγού ύδρευσης από πήλινους σωλήνες, πιθανότατα των ρωμαϊκών χρόνων, ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής. Από την ίδια θέση περισυλλέχτηκε και πάνω μέρος μαρμάρινης στήλης ύστερων χρόνων, με παράσταση αντρικής θεϊκής μορφής (αρ. ΕΟΡΔ 2242).

Εκτός των παραπάνω χώρων στη θέση «Πετρωτό» Σπηλιάς (αρ. 22 στον χάρτη) εντοπίσαμε οικιστική εγκατάσταση. Σε επικλινή αγρό διακρίναμε αραιή κεραμική και στη χέρσα πλαγιά του λόφου οικιστικά κατάλοιπα με ευθείες τοίχων από αργολιθοδομή.

15. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, «Αρχαιότητες του Βελβεντού, τα πρώτα ιστορικά συμπεράσματα», στο Βελβεντό, Χθές, Σήμερα, Αύριο, Πρακτικά του Συνεδρίου 1993 (1994) 50, και Θ. Ριζάκης, Γ. Τουράτσογλου, ό.π. (σημ. 11), αρ. 25.

16. Οι διαστάσεις είναι διάμετρος 0,36 μ., ύψος 0,185 μ. και οι συνταγμένες στον χώρο εύρεσης σε σύστημα HATT της Γ.Υ.Σ. X = -13137, Ψ = -26002 (ΕΓΣΑ: X=0314610, Ψ= 4487094).

17. Για τον αρχαιολογικό χάρτη με 17 θέσεις των χωριών Άγιος Χριστόφορος, Καρνοχώρι, Σπηλιά και Ερμακιά του Δήμου Αγίας Παρασκευής και ανάμεσά τους και ο τεχισμένος οικισμός με την ονομασία «28» του Ανατολικού Δήμου Βερμίου, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ό.π. (σημ. 2), 611-630. Σημειώνουμε ότι δυστυχώς τόσο στη δημοσίευση αυτή, όσο και στις επόμενες, οι θέσεις «Δεξαμενή» και «Ανατολή» προσγράφονται στο Καρνοχώρι και όχι στον Άγιο Χριστόφορο από λάθος πληροφόρηση. Επιπλέον, η θέση «Μεταλλεία» ανήκει στον Άγιο Χριστόφορο και όχι στη Σπηλιά, ενώ η θέση «Ανοίγματα» ανήκει στη Σπηλιά και όχι στο Καρνοχώρι.

18. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ό.π. (σημ. 2), 623 και της ίδιας ΑΕΜΘ 17, 2003, 560-563 για σύντομη σωστική ανασκαφή.

Χάρτ. Ι. Οι αρχαιολογικοί χώροι του Δήμου Αγίας Παρασκευής Εορδαίας.

Υπόμνημα χάρτη Ι με ενδεικτικές συντεταγμένες σε σύστημα ΗΑΤΤ της Γ.Υ.Σ.:

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΧΩΡΟΙ ΔΗΜΟΥ ΑΓΙΑΣ ΠΑΡΑΣΚΕΥΗΣ

1. Τειχισμένος οικισμός στη θέση Επισκοπή Σπηλιάς, $X=-11868$ και $\Psi=-26023$ 2. Τειχισμένος οικισμός στη θέση Αη-Λιάς Καρυοχωρίου, $X=-12684$ και $\Psi=-24623$ 3. Τειχισμένος οικισμός στη θέση Μεταλλεία Αγίου Χριστόφορου, $X=-12921$ και $\Psi=-23516$. 4. Τειχισμένος οικισμός στη θέση «28» Ανατολικού του Δήμου Βερμίου, $X=-12598$ και $\Psi=-22763$. 5. Τυμβοειδείς κατασκευές στη θέση Ανοίγματα Σπηλιάς, $X=-10950$ και $\Psi=-24250$. 6. Οικισμός στη θέση Ερμακιώτικα Τριφύλλια Ερμακιάς, $X=-10877$ και $\Psi=-25120$. 7. Κιβωτιόσχημοι τάφοι στη θέση Ανήλιο Ερμακιάς, $X=-11036$ και $\Psi=-25549$. 8. Κιβωτιόσχημοι τάφοι εντός του οικισμού Ερμακιάς (περιοχή σύγχρονου νεκροταφείου), $X=-10433$ και $\Psi=-27799$. 9. Οικισμός στη θέση Εκκλησιάκι Σπηλιάς, $X=-12873$ και $\Psi=-25787$. 10. Μακεδονικός τάφος και νεκρόπολη Σπηλιάς στη θέση Εκκλησιάκι Σπηλιάς, $X=-13187$ και $\Psi=-26018$. 11. Αγροικία στη θέση Πρωτομαγιά Αγίου Χριστόφορου, $X=-13638$ και $\Psi=-24241$. 12. Προϊστορικός οικισμός στη θέση Αγία Παρασκευή Αγίου Χριστόφορου, $X=-15739$ και $\Psi=-24692$.	13. Ιερό Αρτέμιδας στη θέση Κιούπι Καρυοχωρίου, $X=-14578$ και $\Psi=-25610$. 14. Οικισμός στη θέση Δεξαμενή Αγίου Χριστόφορου, $X=-17162$ και $\Psi=-26191$. 15. Νεκροταφείο στη θέση Ανατολή Αγίου Χριστόφορου, $X=-15814$ και $\Psi=-25907$. 16. Νεκροταφείο στη θέση Ζούνολο Αγίου Χριστόφορου, $X=-18118$ και $\Psi=-26551$. 17. Προϊστορικός οικισμός στη θέση Προφήτης Ηλίας Καρυοχωρίου, $X=-16865$ και $\Psi=-27210$. 18. Χώρος ιερού (;) στη θέση Υψώματα Καρυοχωρίου, $X=-14609$ και $\Psi=-26761$. 19. Τάφοι λακκοειδείς στη θέση Πατάρι Αγίου Χριστόφορου, $X=-16498$ και $\Psi=-26464$. 20. Οικιστικά κατάλοιπα στη θέση Ποτάμι Καρυοχωρίου, $X=-14985$ και $\Psi=-27369$. 21. Οικισμός στη θέση Δρόμος του Μύλου Σπηλιάς, $X=-13367$ και $\Psi=-27212$. 22. Οικισμός στη θέση Πετρωτό Σπηλιάς, $X=-12572$ και $\Psi=-27198$. 23. Ταφές στη θέση Υδραγωγείο Καρυοχωρίου, $X=1319$ και $\Psi=617$ 24. Οικισμός στη θέση Μεζάρια Καρυοχωρίου, $X=-15166$ και $\Psi=-27862$

Εικ. 8. Στήλη Μενάνδρου του Αιρόπου.

Δυτικά από τον οικισμό στη θέση «Εκκλησάκι» και βόρεια από τη νεκρόπολη με τον μακεδονικό τάφο και τους λαξευτούς (αρ. αγροτ. 4, ιδιοκτησίας Μίγγου) εντοπίσαμε το 2005 νεκροταφείο της όψιμης αρχαιότητας, όπως συμπεράναμε από την ανασκαφή λίγων ταφών που είχαν επηρεαστεί από την άροση¹⁹. Οι τέσσερις τάφοι που καθαρίστηκαν ήταν λακκοειδείς ή κιβωτιοσχημοί με πλάκες και οι νεκροί ακτέριστοι.

Μετά από περιοδεία και ανάβαση στους λόφους νότια από τον τειχισμένο οικισμό του λόφου «Αη-Λια», διαπιστώσαμε ότι σε τέσσερις κορυφές τουλάχιστον διακρίνονται μάλλον τείχη σε μορφή ξερολιθιάς, καθώς και τοίχοι διάφορων κατασκευών.

Από θέση νεκροταφείου, πιθανότατα της θέσης «Ανατολή», μεταφέρθηκε σε κατοικία του χωριού η μαρμάρινη ενεπίγραφη επιτύμβια στήλη (αρ. Κατ. ΕΟΡΔ 1825). Έχει τη μορφή απλής στήλης με ελαφρά μείωση του κορμού προς τα πάνω και επίστεψη από κυμάτιο και κανόνα, και είναι σπασμένη κάτω αριστερά, ενώ φέρει και αποκρούσεις στο κάτω μέρος, στη δεξιά στενή πλευρά και στην επίστεψη (Εικ. 8). Διαστάσεις: ύψος 0,84 μ., μέγιστο πλάτος κάτω 0,355 μ. και στο ανώτερο μέρος του κορμού 0,345 μ., πάχος 0,055 μ. στην επίστεψη και 0,06 μ. στον κορμό, ύψος γραμμάτων 0,002-0,025 μ. και διάστιχα 0,015 μ. Στο πάνω μέρος του κορμού εγχάρακτα τα ονόματα:

ΜΕΝΑΝΔΡΟΣ
ΑΙΡΟΠΟΥ

Πρόκειται για τον Μένανδρο γιο του Αιρόπου, του οποίου το όνομα –συγγενικό του Αερόπου-Αρόπου–

19. Ερευνήσαμε στο αγροτεμάχιο με αρ. 4, ιδιοκτησίας Μίγγου Ιωάννη του Χαριλάου και συνταγμένες σε σύστημα HATT της Γ.Υ.Σ.: Χ=13158, Ψ=25772.

εμφανίζεται για πρώτη φορά στην Άνω Μακεδονία²⁰. Το είδος των γραμμάτων επιτρέπει την πρώιμη ένταξη της στήλης και εντός του 4^{ου} αι. π.Χ.²¹.

Μαυροπηγή

Κατά την ανακοίνωση της ανασκαφής οικισμού της νεολιθικής εποχής στη θέση «Φυλλοτσαΐρι» Μαυροπηγής, παρουσιάσαμε και τον αρχαιολογικό χάρτη της περιοχής και είχαμε επισημάνει ότι το χωριό αυτό, όπως και το διπλανό του, ο Κόμανος, που θα εξελιχθούν σε έρημες κοινότητες (έχουν ήδη προηγηθεί άλλα χωριά) λόγω της μετεγκατάστασής τους, για να γίνει ευχερέστερη η εξόρυξη λιγνίτη από τη ΔΕΗ Α.Ε., αποτελεί μια πρόκληση-πρόσκληση για την εφαρμογή συστηματικού προγράμματος έρευνας με συγκεκριμένους στόχους και να μετατραπεί από Μαυροπηγή των λιγνιτωρυχείων σε χώρο έρευνας των αρχαιοτήτων²². Εν όψει αυτής της εξέλιξης είναι προφανές ότι, πέραν των χώρων των λιγνιτωρυχείων, ελέγχουμε και κάθε άλλη εκσκαφή στα διοικητικά όρια Μαυροπηγής, Ασβεστόπετρας, Κομάνου, Ποντοκώμης και τούτο έγινε φέτος τόσο για τον αγωγό τηλεθέρμανσης προς την Πτολεμαΐδα, όσο και για τον αγωγό ύδρευσης Πτολεμαΐδας-Μαυροπηγής.

Νεκροταφείο στη θέση «Αη-Μάρκος» Μαυροπηγής²³

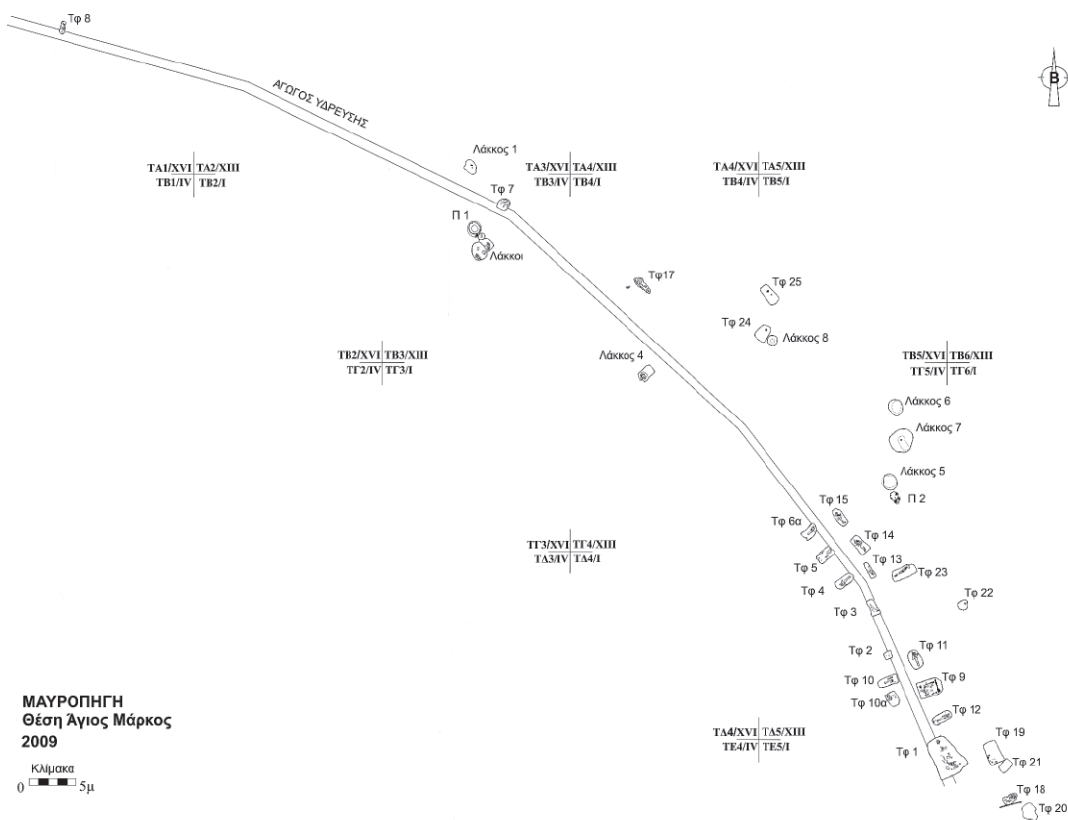
Πάντοτε, κατά την ενασχόλησή μας με τις αρχαιότητες της Μαυροπηγής, αναρωτιόμασταν για την ακριβή θέση προέλευσης ευρημάτων που είχαν περισυλλεγεί πριν το 1970 και θεωρούσαμε βέβαιο ότι αποτελούσαν κτερίσματα τάφων, όπως χάλκινα και πήλινα αγγεία, αιχμές δοράτων, αργυρή πόρπη και νόμισμα Αμύντα

20. Πρβλ. Α. Tatakī, *Macedonians Abroad: A Contribution to the Prosopography of Ancient Macedonia*, Μελετήματα 26 (1998) 225, αρ. 49 από Μαγνησία.

21. Το άλφα είναι με οριζόντια κεραία, το όμικρον μικρό, το πι με μικρότερη τη μια κεραία. Επισημαίνουμε ότι παρόμοιο λάθος χαρακτήρισε όνομα υπάρχει πιθανότατα και στην επιτύμβια στήλη με πολλά ονόματα από την Άνω Κώμη με ένταξη στον 3^ο αι. π.Χ.: «Λάανδρος Πατύλλου / Σατύρα Λάανδρου / Νικάνωρ Αλεξάνδρου / Αλέσαρχος Λεωνίδου» αντί του Αλέξαρχος, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, *ΑΕ* 1986, 147-150 [SEG 38 (1988) 665, SEG 40 (1990) 526, *Bull. Epigr.* 1990, 456, *Bull. Epigr.* 1992, 380].

22. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ό.π. (σημ. 4), 511-539, όπου και αναφορά με αντίστοιχη βιβλιογραφία σε όλες τις αρχαιότητες Μαυροπηγής-Κομάνου. Τα στενά όρια αυτής της φετινής Συνάντησης δεν μας επιτρέπουν να επεκταθούμε σε όλη την έρευνα που διενεργήσαμε και περιλαμβάνει αρκετούς αρχαιολογικούς χώρους, στο μεταξύ, πάντα για τις ανάγκες παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και θα περιοριστούμε στην παρουσίαση δύο χώρων με νεκροταφεία.

23. Στις ανασκαφές της Μαυροπηγής-Κομάνου την καθημερινή εποπτεία ανέλαβε η έμπειρη αρχαιολόγος Χ. Λόκανα, επικεφαλής ομάδας νεότερων αρχαιολόγων: Τ. Δωνά, Μ. Ματαράγκα, Β. Τσιάμη, Δ. Λακούδη, Δ. Μπούκου, Ε. Μπούζη, Σ. Σιούστη, Π. Τούνα, καθώς και των σχεδιαστών Ε. Καραδήμου και Σ. Βαβλιάρα.

Σχ. 5. Μαυροπηγή, νεκροταφείο στη θέση «Αη-Μάρκος».

Γ', περιεχόμενο ταφής εποχής σιδήρου και επιπλέον ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες. Ορισμένα από αυτά βρήκαμε στο δημοτικό σχολείο και τα μεταφέραμε στην Αρχαιολογική Συλλογή Κοζάνης²⁴. Έμελλε, για κάποια τουλάχιστον από τα πιο πάνω αντικείμενα, να ταυτιστεί ο χώρος προέλευσης. Τούτο προέκυψε από τις περιγραφές κατοίκων, που έλυσαν επιτέλους τη σιωπή τους και τα στόματα άνοιξαν, μετά τον εντοπισμό νεκροταφείου κατά τη διάνοιξη αγωγού ύδρευσης με πορεία από την Πτολεμαΐδα προς τη Μαυροπηγή²⁵. Το εκτεταμένο νεκροταφείο με ένταξη στην κλασική και ελληνιστική εποχή (προς το παρόν) εντοπίστηκε σε άμεση γειτνίαση με τα τελευταία σπίτια βόρεια του χωριού, στο αγροτεμάχιο αρ. 61, και στους πρόποδες του λόφου «Αη-Μάρκος» με τα τείχη οχύρωσης. Παλαι-

24. Για τις παλαιότερες αυτές αρχαιότητες, βλ. Χ. Μακαρόνας, Μακεδονικά 1, 1940, 491, Ν. Κοτζιάς, ΑΕ 1937, Γ', 881, Ι. Τουράτσογλου, ΑΔ 24, 1969, Χρον. Β'2, 330, Φ. Πέτσας, Μακεδονικά 15, 1975, Χρονικά Αρχαιολογικά 1968-1970, 301, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ΑΔ 37, 1982, Χρον. Β'2, 304, Θ. Ριζάκης, Ι. Τουράτσογλου, ό.π. (σημ. 11), 117-118, αρ. 119-120, πίν. 45, Χ. Ζιώτα, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ΑΕΜΘ 2, 1988, 29-32, εικ. 7, 8.

25. Δυστυχώς, και παρά την αυστηρότητά μας, για τις εκσκαφές στο τμήμα αυτό δεν ειδοποιθήκαμε από πριν και μάλιστα ότι άλλαξαν την αρχική χάραξη, αλλά είναι ευτυχές το γεγονός ότι ο αρχαιοφύλακας Γ. Χοροζίδης είχε την πρόνοια να περιοδεύσει στο έργο και να σταματήσει τον εκσκαφέα την ίδια μέρα.

ότερα, στον ίδιο χώρο είχαν αποκαλυφθεί ταφές κατά τη λειτουργία αμμορυχείου, σύμφωνα με τις μαρτυρίες των κατοίκων²⁶.

Περιγραφή του νεκροταφείου

Από τα έως σήμερα δεδομένα οι ταφές του νεκροταφείου κατανέμονται σε μεγάλη έκταση 1.755 τ.μ., η οποία προκύπτει από τον εντοπισμό τους σε μήκος 500 μ. της διανοιγμένης αύλακας του αγωγού ύδρευσης και το πλάτος του ανδήρου του αγρού στα ανατολικά, που βρίσκεται ψηλότερα από τις κατοικίες του σύγχρονου οικισμού και του χωματόδρομου (Σχ. 5). Στα δυτικά-βορειοδυτικά του σύγχρονου αγωγού εντοπίσαμε μικρότερο αριθμό ταφών, άλλωστε προς την κατεύθυνση αυτή είχε διανοιχτεί παλαιότερα το αμμορυχείο.

Οι 25 ταφές, που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα, αποτελούν ταφές σε λάκκους, που έχουν ανοιχτεί στο βραχώδες έδαφος ή σε πιο σκληρό βράχο της περιοχής. Σε λίγες περιπτώσεις οι λάκκοι ορίζονται από κομμάτια βράχου και ελάχιστες αργές πέτρες –στην επίχωση κάποιων λάκκων (ταφών 2, 3, 5), μάλιστα, είχαν τοποθετηθεί αρκετές τέτοιες πέτρες-, ενώ επάνω από την

26. Πολύ συγκεκριμένα περιέγραφαν τα χάλκινα αγγεία, αρ. ΒΕΚ 954-956, βλ. Χ. Ζιώτα, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ό.π. (σημ. 24), 29-32, εικ. 8.

Εικ. 9. Μαυροπηγή, θέση «Αη-Μάρκος». Ταφή Ι.

ταφή 13 υπήρχαν δύο καλυπτήριες πλάκες. Οι καλυπτήριες αυτές, όπως και οι πέτρες επάνω από τις ταφές, επέφεραν διατάραξη και παραμόρφωση σε σκελετούς και ευρήματα. Οι λάκκοι, κατά βάση ορθογώνιοι, έχουν δύο κατευθύνσεις, ανατολική-δυτική και βόρεια-νότια, αλλά πάντα με απόκλιση. Οι 19 λάκκοι περιείχαν ενταφιασμό, ένας καύση (τφ 9), ένας περιείχε και ανακομιδή εκτός του κανονικού σκελετού (τφ 12) και ένας (τφ 6, 6α) δύο σκελετούς. Ξύλινα φέρετρα ή φορεία μάλλον δεν ήταν σε ευρεία χρήση, αφού δεν εντοπίσαμε σιδερένια καρφιά, με εξαίρεση, ίσως, τις ταφές 1 και 7. Στις τέσσερις γωνίες του λάκκου της ταφής 9 αποκαλύφθηκαν λαξεύματα, προφανώς για τα «πόδια» ξύλινης κατασκευής φερέτρου, μολονότι δεν εντοπίστηκαν σιδερένια καρφιά, επάνω στην οποία είχαν τοποθετηθεί υπολείμματα καύσης νεκρού άντρα και τα κτερίσματά του. Δίπλα στην ασύλητη ταφή 10 είχε ανοιχτεί και λάκκος προσφορών, που περιείχε πήλινα αγγεία σκόπιμα σπασμένα. Οι 20 ταφές ανήκαν σε ενήλικες και οι δύο σε παιδιά (τφ 16, 22). Πέντε ταφές χαρακτηρίζονται με βεβαιότητα γυναικείες (τφ 5, 7, 10, 12, 13) από το είδος των κτερισμάτων τους. Συλημένες από την αρχαιότητα ήταν δέκα ταφές (τφ 7, 8, 14, 15, 17, 18, 20, 21, 24 και 25) και από την επέμβαση του μηχανήματος διαταράχθηκαν συνολικά 6 (τφ 1, 2, 5, 6, 7 και 22).

Οι λάκκοι 17, 20, 21 ήταν εντελώς κενοί και οι νεκροί τριών ταφών ήταν ακτέριστοι (τφ 6, 14, 23). Τούτο προκαλεί εντύπωση, διότι τις ασύλητες ταφές χαρακτηρίζει η κτέριση με πολυπληθή αντικείμενα, όπως ήταν οι ταφές 1, 9, 10, 12, 13, 19, αλλά και οι συλημένες αρ. 7 και 24. Τα κτερίσματα τοποθετούνταν κατά ομάδες, κυρίως, όχι σε καθορισμένο σημείο του λάκκου, έξω και επάνω στο σώμα. Στην πλειονότητά τους πρόκειται για πήλινα αγγεία με περισσότερα τα σκυφίδια, ακολουθούν τα μυροδοχεία και οι οινοχόες σε ίσο αριθμό, τα πινάκια, οι αμφορείς, οι κάνθαροι και οι πυξίδες. Ούτε τα όπλα ούτε τα κοσμήματα ήταν συχνά, ενώ χρυσά έφεραν η νεκρή

της ταφής 12, μέσα στην πήλινη πυξίδα της οποίας είχαν τοποθετηθεί χρυσά ενώτια σε σχήμα κρίκου με ένθετη ημιπολύτιμη πέτρα, και της ταφής 13, που φορούσε ενώτια σε μορφή Νίκης.

Περιγραφή των ταφών – Κτερίσματα

Από το περιεχόμενο της ταφής 1 (Εικ. 9), που δυστυχώς επηρεάστηκε από τον εκσκαφέα, αντιληφθήκαμε τον πλούτο των χάλκινων αγγείων του συγκεκριμένου νεκροταφείου, στο οποίο μάλιστα, λόγω του αμμώδους εδάφους και της έλλειψης υγρασίας, η διατήρηση είναι πολύ καλή. Η συστάδα με τα πολυάριθμα κτερίσματα είχε παραμείνει άθικτη έξω από τα άκρα πόδια και περιείχε πέντε χάλκινα αγγεία, λέβητα, λεκανίδα, πρόχου, υψίποδη κύλικα με συμπαγή από χυτό χαλκό το υψηλό πόδι και τις διπλές λαβές, κάδο-situla με κινητές τοξωτές λαβές και προχολή σε σχήμα λεοντοκεφαλής. Ο κάδος έχει υποστεί παραμόρφωση, δεν έχει συντηρηθεί, ώστε να φανεί το ακριβές σχήμα του, αλλά ανήκει στον τύπο του σταμνοειδούς, όπως ο κάδος από τη νεκρόπολη της Κοζάνης²⁷. Παρόμοιο κάδο, με προχολή σε κεφαλή σειληνού και ανθέμια στις προσφύσεις των διδυμων τοξωτών λαβών, έχουμε εντοπίσει σε λακκοειδή τάφο των Πύργων Εορδαίας, ενώ ευρύτερα μπορεί να συγκριθεί με παρόμοιους από το Δερβένι²⁸. Πιο έξω ακόμη είχαν τοποθετηθεί ο ένας επάνω στον άλλο δύο σιδερένιοι κρατευτές και γύρω τους πέντε οβελοί. Από τα 19 πήλινα αγγεία, δύο ήταν μεγάλα, άβαφος αμφορέας και οινοχολή με ίχνη κόκκινου επιχρίσματος, τοποθετημένα εκτός της παραπάνω συστάδας, και τα υπόλοιπα κατανέμονται σε 11 μελαμβαφή σκυφίδια (επτά άωτα και τέσσερα τύπου Bolsal), εκ των οποίων τα τρία φέρουν διακόσμηση στον πυθμένα, κυκλικές ταινίες από εμπιέστα γραμμίδια, υδρίσκη, αλατοδοχείο, ασκό τύπου guttus και πινάκιο, επίσης μελαμβαφή, καθώς και σε δύο άβαφα, πρόχου και οινοχολή αντίστοιχα²⁹ (Εικ. 10).

27. Από τον τάφο II της νεκρόπολης της Κοζάνης αρ. BEK 586, βλ. Β. Καλλιπολίτης, D. Feytmans, AE 1948-1949, 90, 97-99, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδη, Κοζάνη, Πόλη Ελιμιώτιδος, Αρχαιολογικός Οδηγός (1993) 46, με ένταξη στα τέλη 5^{ου}-αρχές 4^{ου} αι. π.Χ. και Β. Barr-Sharrar, «Macedonian metal vases in perspective: Some observations on context and tradition», στο Macedonia and Greece in Late Classical and Early Hellenistic Times, Studies in the History of Art, τόμ. 10 (1982) 127-131.

28. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδη, Δυτικομακεδονικά Γράμματα 8, 1997, 99, εικ. 24, της ίδιας, AD 50, 1995, Χρον. Β'2, 571, πίν. 175γ με ένταξη στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. και για παρόμοιο σε πηλό, πρβλ. τυχαίο εύρημα από το Εμπόριο-Αναρράχη Εορδαίας, βλ. Χ. Ζιώτα, Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδη, ό.π. (σημ. 24), 27, εικ. 2. Για τον αρ. και Β29 με προχολή σε σχήμα λεοντοκεφαλής του Δερβενίου, βλ. Π. Θέμελης, Γ. Τουράτσογλου, Οι Τάφοι του Δερβενίου (1997) 73, πίν. 79 και 33, πίν. 2, 34 (αρ. Α2) με βιβλιογραφία για τον τύπο.

29. Για παρόμοιους ασκούς από την Αιανή και αλλού, με αναφορές σε χρονολογική και τυπολογική ένταξη, καθώς και για τα αλατοδοχεία, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδη, στο Ζ' Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Αίγιο 4-9 Απριλίου 2005 (υπό έκδοση).

Εικ. 10. Κτερίσματα ταφής 1.

Δυστυχώς, από τα οστά της ταφής που διασώθηκαν δεν είναι δυνατόν να ανιχνευτεί το φύλο του νεκρού ατόμου, ενώ και τα κτερίσματα αποτελούν κοινές προσφορές σε άντρες και γυναίκες. Ωστόσο, από τον έλεγχο και το κοσκίνισμα των χωμάτων μέσα και έξω από τον αγωγό στο ύψος του λάκκου, που επηρέασε το μηχάνημα, περισυλλέξαμε τρεις σιδερένιες αιχμές δοράτων, οι οποίες μάλλον ανήκαν στην ταφή 1, οπότε κλίνουμε προς την άποψη ότι ήταν αντρική. Η ταφή 1 μπορεί να ενταχτεί στον 4^ο αι. π.Χ., πιθανότατα στα μέσα και προς το δεύτερο μισό.

Η ταφή 9, ασύλητη επίσης, έφερε πολλά αντικείμενα. Περιγράψαμε παραπάνω τον τρόπο ταφής, αναφέροντας ότι τα υπολείμματα της καύσης και τα συνοδευτικά αντικείμενα τοποθετήθηκαν στον λάκκο επάνω σε ξύλινη κατασκευή φερέτρου. Οι δύο σιδερένιες αιχμές δοράτων μαρτυρούν ότι η ταφή ανήκε σε άντρα. Έφερε ακόμη μία σιδερένια σπλεγγίδα, ένα σιδερένιο κυρτό μαχαίρι και 11 πήλινα αγγεία (Εικ. 11). Τα δύο μεγάλα, αμφορέας και οινοχόη, ήταν άβαφα, και τα υπόλοιπα μικρότερα ήταν τα οκτώ μελαμβαφή και ένας ερυθροβαφής κάνθαρος με πόδι. Ως προς τα είδη κατανέμονται σε τέσσερα άωτα σκυφίδια, δύο κανθάρους με πόδι, ασκό τύπου guttus με σφαιρικό σώμα, αρυβαλλοειδές ληκύθιο και πινάκιο. Το χάλκινο νόμισμα προσδιορίζει τον χρονικό ορίζοντα της ταφής, στα τέλη 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. και φέρει κεφαλή νεαρού Ηρακλή με λεοντοκεφαλή προς τα δεξιά στον εμπροσθότυπο και στον οπισθότυπο ιππέα με προτεταμένο χέρι επάνω από το κεφάλι του ίππου και την επιγραφή: ΚΑΣΣΑΝ/ΝΔΡΟΥ (316-297 π.Χ.).

Η ταφή 10 ήταν γυναικεία, ασύλητη και έφερε στα νοτιοανατολικά της δεύτερο λάκκο, στον οποίο είχαν τοποθετηθεί τα αγγεία που χρησιμοποιήθηκαν κατά τις νεκρώσιμες τελετές και μάλιστα τα είχαν σπάσει σκόπιμα, όπως αναφέραμε. Είναι αγγεία μεγάλα και μικρά, αμφορέας, οινοχόη, σταμνοειδής πυξίδα, αλλά και δύο πινάκια, τρία άωτα σκυφίδια και ένα αλατοδοχείο, μα-

Εικ. 11. Ταφή 9.

ζί με πέντε ζωικούς αστραγάλους, ενώ στην κανονική ταφή υπήρχαν και άλλοι 33³⁰. Το ένδυμα της νεκρής συγκρατούσε μια χάλκινη δίδυμη περόνη με κεφαλή σε σχήμα τριγώνου· όμοια εντοπίστηκε στην ταφή 2, ενώ μια τρίτη, στην ταφή 4, είναι του τύπου με τρίφυλλη κεφαλή³¹. Στο πάνω μέρος του σώματος της νεκρής είχαν τοποθετηθεί δύο μυροδοχεία, ένα ομφαλωτό πινάκιο, ένας σκύφος με πόδι και μια οινοχόη. Τα δύο τελευταία φέρουν διακόσμηση του τύπου «δυτικής κλιτύος». Το χάλκινο νόμισμα της ταφής που εντοπίστηκε, αφού αφαιρέθηκαν τα οστά της λεκάνης, ήταν αρκετά διαβρωμένο και μάλλον είναι και αυτό κοπής Κασσάνδρου, με κεφαλή Ηρακλή και ιππέα προς τα δεξιά.

Στην ασύλητη ταφή 12 η νεκρή πήρε μαζί της 91 ζωικούς αστραγάλους, τους τέσσερις με οπή. Τα συνοδευτικά αντικείμενα ήταν σε διάφορα σημεία του σώματος και τα αποτελούσαν πέντε άβαφα πήλινα αγγεία, μακεδονικός αμφορέας, μυροδοχείο, δύο άωτα σκυφίδια και πινάκιο. Η σταμνοειδής πυξίδα με πόδια είχε τοποθετηθεί κάτω από τον θώρακα και φέρει γάνωμα μαύρο και κοκκινωπό και περιμετρικά στον ώμο με διακόσμηση «δυτικής κλιτύος», κλαδί με φύλλα ελιάς. Ο μακεδονικός αμφορέας είχε τοποθετηθεί δίπλα στο κεφάλι της νεκρής, και επισημαίνουμε ότι στο ίδιο σημείο είχαν τοποθετηθεί μακεδονικό αμφορέα στην ταφή 3³². Ένας

30. Από στατιστική γνωρίζουμε ότι οι αστράγαλοι τοποθετούνταν σε γυναικείες και παιδικές ταφές. Χρησιμοποιούνταν στο γνωστό ως τις μέρες μας παιχνίδι, αλλά και ως αφιέρωμα με αποτροπαικό-αντιβασκανικό χαρακτήρα. Βλ. και Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, Λαξευτοί θαλαμωτοί τάφοι της Πέλλας (1994) 249, για την ευρεία χρήση σε τάφους της Πέλλας.

31. Δίδυμες περόνες από σύρμα με τριγωνική κεφαλή, μολονότι είναι σχετικά πιο σπάνιες στον νομό Κοζάνης, έχουν βρεθεί στην Αιανή, στη νεκρόπολη της Κοζάνης, βλ. Β. Καλλιπολίτης, D. Feytmans, ό.π. (σημ. 27), 103, εικ. 17 αρ. 20, καθώς και σε άλλες θέσεις, όπως στο Μικρόκαστρο, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, Βόιοι - Νότια Ορεστίς, Αρχαιολογική Έρευνα και Ιστορική Τοπογραφία (1999) 154, εικ. 83, η μεσαία και ό.π., 156 για παρόμοιες από το Τσοτύλι.

32. Επισημαίνουμε ότι δίπλα στο κεφάλι έφεραν μακεδονικούς αμφορείς πολλές ελληνιστικές ταφές στη νεκρόπολη της θέσης Λειβάδια Αιανής, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, «Αιανή: οι ελληνιστικοί τάφοι

Εικ. 12. Ταφή 13.

σιδερένιος οβελός είχε τοποθετηθεί έξω από τον αριστερό ώμο, ένα χρυσό ενώτιο ήταν κοντά στο στόμιο της πυξίδας και το δεύτερο στο εσωτερικό της³³. Το πήλινο γυναικείο ειδώλιο ιματιοφόρου γυναίκας σε μικρό μέγεθος από πολύ χρησιμοποιημένη μήτρα μάλλον είχε σχέση με τα οστά ανακομιδής στην άκρη του λάκκου, έξω από τα άκρα πόδια της νεκρής. Δεύτερο παρόμοιο ειδώλιο εντοπίστηκε στην ταφή 5.

Στην ταφή 13 (Εικ. 12) η νεκρή έφερε στα αφτιά της χρυσά ενώτια με μορφή Νίκης³⁴, φορούσε χάλκινο δακτυλίδι, περιδέραιο από 310 γυάλινες χάντρες και έφερε στο ένδυμα χάλκινη πόρπη³⁵. Ήταν ασύλητη ταφή, αλλά οι δύο καλυπτήριες πλάκες συνέθλιψαν το κεφάλι και μετατόπισαν τα αντικείμενα. Για τα αρώματα είχε ένα γυάλινο μυροδοχείο και τρία πήλινα. Το μυροδοχείο, κατασκευασμένο με την τεχνική του πυρήνα, φέρει διακόσμηση, μοτίβου, του φτερού. Μία χάλκινη υδρίσκη και ένα αποσπασματικά σωζόμενο ειδώλιο συμπληρώνουν τα κτερίσματα της νεκρής. Οι ταφές 12 και 13 είναι από τις νεότερες του νεκροταφείου με ένταξη στον 3^ο αι. π.Χ.

στη βασιλική Νεκρόπολη της Αιανής», στο ΣΤ' Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Βόλος 17-23 Απριλίου 2000 (2004) 207-218.

33. Σημειώνουμε ότι και στο εσωτερικό πήλινης κυλινδρικής πυξίδας από την ταφή 162 του ανατολικού νεκροταφείου της Αιανής βρέθηκαν πέρυσι κοσμήματα, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ΑΕΜΘ 21, 2007 (υπό έκδοση).

34. Χρυσά ενώτια με μορφή Νίκης, εκτός από τον λαξευτό λακκοειδή τάφο 5 της Σηλιάς (βλ. παραπάνω) έχουν εντοπιστεί και στην υστερότερη ταφή 5 του Πολυμύλου, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, Μ. Βατάλη, ΑΕΜΘ 13, 1999, 386, εικ. 30, και για τα συνευρήματα της ταφής, βλ. Μ. Βατάλη, «Πολύμυλος Κοζάνης: Ταφικά σύνολα ελληνιστικών χρόνων», ΣΤ' Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Βόλος 17-23 Απριλίου 2000 (2004) 225-227, με ένταξη στο πρώτο μισό του 2^{ου} αι. π.Χ.

35. Όμοιοι τύπου έχουν βρεθεί και στην Αιανή (αδημοσίευτες), στην ανασκαφή στο «Κάστρο» Μαυροπηγής, βλ. Ζιώτα, Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ό.π. (σημ. 24), 31-32, εικ. 14 και ευρύτερα πρβλ. από τάφο Β (27) Πέλλας, Μ. Λιλιμπάκη-Ακαμάτη, ό.π. (σημ. 30), 129, αρ. 38, πίν. 5.

Εικ. 13. Αγγεία με διακόσμηση «δυτικής Κλιτύος».

Για πολλούς από τους τάφους του ίδιου νεκροταφείου υποθέτουμε ένταξη στον 4^ο και στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ., αλλά τούτο θα επιβεβαιωθεί από τη μελέτη μετά τον καθαρισμό και τη συντήρηση των ευρημάτων. Εκεί μας οδηγούν και τα νομίσματα, που εντοπίστηκαν, πλην των δύο κοπών Κασσάνδρου στις ταφές 9 και 10, όπως αναφέραμε, και στις ταφές 4, 15 και 19. Από το νόμισμα της ταφής 4, που φέρει και οπή στην περιφέρεια, μόνο ο εμπροσθότυπος σώζεται σε καλή κατάσταση και φέρει ιππέα προς τα δεξιά με προτεταμένο χέρι επάνω από το κεφάλι του αλόγου και είναι μάλλον Κασσάνδρου, όπως των ταφών 9 και 10. Το νόμισμα της συλημένης ταφής 15 (βρέθηκαν μόνο δύο ζωικοί αστράγαλοι) είναι Αντιγόνου Γονατά (277-239 π.Χ.) και φέρει στον εμπροσθότυπο κεφαλή Αθηνάς με κορινθιακό κράνος προς τα δεξιά και στον οπισθότυπο Πάνα, που εγείρει τρόπαιο προς τα δεξιά, εκατέρωθεν τα γράμματα Β και Α και ανάμεσα στα πόδια το μονόγραμμα Α'. Της ασύλητης ταφής 19 το νόμισμα είναι πρωιμότερο, Δημητρίου Πολιορκητή (300-295 π.Χ.), και φέρει στον εμπροσθότυπο μακεδονική ασπίδα με μονόγραμμα ΑΙ και στον οπισθότυπο κράνος με λοφίο και εκατέρωθεν διακρίνονται τα γράμματα ΒΑ ΣΙ.

Όπως αναφέραμε, διακόσμηση «δυτικής κλιτύος» (Εικ. 13) έφεραν η οινοχόη και ο κάνθαρος της ταφής 10, ενώ παρόμοια διακόσμηση φέρουν στο χείλος ένα μελανοδοχείο της ταφής 4, καθώς και ο ώμος της πυξίδας της ταφής 12. Το πινάκιο της ταφής 11, μέσα στο οποίο υπήρχαν ζωικοί αστράγαλοι, φέρει γραπτή διακόσμηση από δύο αντικριστά ανθέμια και δύο κισσόφυλλα καστανόχρωμα και στο κέντρο του πυθμένα ομόκεντρος κύκλους και ταινία σε χρώμα φαιό-κυανό³⁶.

36. Για τον πλούτο της διακόσμησης «δυτικής κλιτύος» σε πινάκια του εργαστηρίου της Αιανής, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσίδη, ό.π. (σημ. 29).

Εικ. 14. Μαυροπηγή, θέση «Μικρό Λιβάδι». Ταφή 3.

Από τους πέντε αμφορείς του νεκροταφείου, αγγείο με προορισμό τις υγρές προσφορές, όπως και οι οινοχόες-πρόχοι, επισημαίνουμε ότι μόνο δύο (τφ 3 και 12) είναι του τύπου των μακεδονικών, ενώ οι τρεις (των ταφών 1, 9 και 10) έχουν το σχήμα του άβαφου κανονικού αμφορέα με μεγαλύτερο μέγεθος κοιλιάς και λαίμου.

Ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό αστραγάλων περιείχαν, όπως αναφέραμε, οι γυναικείες ταφές 10 και 12, αλλά και η ταφή 11 έφερε 21 αστραγάλους και η ταφή 19 έφερε 13³⁷.

Πολύ ενδιαφέρον θεωρούμε το γεγονός του εντοπισμού έξι λάκκων και δύο πύθων στο βορειοδυτικό τμήμα του νεκροταφείου (Σχ. 5). Η παντελής έλλειψη οικιστικών κατάλοιπων και γενικώς ανθρωπογενών επιχώσεων, που να μας οδηγούν σε αντίστοιχη χρήση του χώρου, μας επιτρέπει να διατυπώσουμε την άποψη ότι σχετίζονται με νεκρώσιμες και μεταθανάτιες τελετές. Αντίθετα, κατάλοιπα λιθοσειράς με τμήματα πύθων και όστρακα ενδιάμεσα, που εντοπίστηκαν σε μικρή έκταση νοτιοανατολικά από το νεκροταφείο, θεωρούμε ότι ανήκουν σε μεταγενέστερη εποχή.

Νεκροταφείο στη θέση «Μικρό Λιβάδι» Μαυροπηγής

Το δεύτερο νεκροταφείο που παρουσιάζουμε φέτος αφορά στην έρευνα που έγινε για την απόδοση αγροτεμαχίων προς εξόρυξη λιγνίτη από τη ΔΕΗ Α.Ε.³⁸

37. Για το φύλο τόσο της ταφής 11, όσο και της ταφής 19, μόνο ειδικός μπορεί να αποφανθεί. Για την πρώτη υποθέτουμε ότι είναι μάλλον γυναικεία, αλλά για τη δεύτερη η ύπαρξη ενός σιδερένιου σαυρωτήρα μας οδηγεί στον χαρακτηρισμό της ως αντρική. Για πολυπληθείς αστραγάλους σε ταφές της Αιανής και ευρύτερα, βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ό.π. (σημ. 33).

38. Όπως αναφέρουμε στην εισαγωγική σημείωση, συνολικά πραγματοποιήσαμε έξι ανασκαφές σε χώρους επέκτασης του λιγνιτωρυχείου Μαυροπηγής-Κομιάνου. Για τη θέση «Μικρό Λιβάδι», βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ό.π. (σημ. 4), 513-514.

Εικ. 15. Ταφή 5.

Πρόκειται για εκτεταμένο αρχαιολογικό χώρο με οικιστικά κατάλοιπα ιστορικών και προϊστορικών χρόνων, καθώς και νεκροταφείο. Από τα οικιστικά κατάλοιπα των προϊστορικών χρόνων αποκαλύφθηκαν φέτος σε αρκετή έκταση λάκκοι και πίθοι που εντάσσονται στην εποχή χαλκού (Σχ. 6).

Οι 11 ταφές εντοπίστηκαν σε χέρσο βραχώδες έδαφος και πρόκειται, εκτός μιας καύσης (τφ 2), για ενταφιασμούς σε λάκκους, σε ορισμένες περιπτώσεις ανάμεσα σε φυσικές κοιλότητες και σε άλλες στο λιγοστό χώμα, όπου χρησιμοποίησαν και πέτρες (Σχ. 6). Οι ταφές εντάσσονται στον 4^ο αι. π.Χ. και στην ελληνιστική εποχή, παρόμοια με τις ταφές του νεκροταφείου στη θέση «Αη-Μάρκος», με εξαίρεση την πρωιμότερη ταφή 10, που ορίζεται από πλακερές πέτρες και είναι κιβωτιόσχημη.

Οι τρεις ταφές ανήκουν σε παιδιά και από τις υπόλοιπες των ενηλίκων οι δύο είναι με βεβαιότητα γυναικείες (τφ 5 και 7), λόγω των κοσμημάτων, και οι τρεις αντρικές (τφ 1, 4, 8), λόγω των όπλων. Συλημένες ήταν οι ταφές 4 και 8, οι ταφές 6 και 11 ήταν ακτέριστες, ενώ κάποιες διαταράχτηκαν από τις ρίζες των δέντρων. Επιπλέον, λόγω της ελάχιστης επίχωσης και της σύστασης του χώματος σε κάποιες ταφές, όπως στην ταφή 3, δημιουργήθηκε σκληρό στρώμα από αδιάλυτα άλατα γύρω από τα κτερίσματα και τα αποσπάσαμε ως συμπαγείς όγκους.

Η ταφή 3 (Εικ. 14) περιείχε χάλκινη κύλικα ή άλλως καθαροειδές κύπελλο με ημισφαιρικό σώμα, χυτή χαμηλή βάση και χυτές διπλές λαβές, κυκλικής διατομής, με απολήξεις προσφύσεων στο σώμα σε λογχόσχημα φύλλα, που υπερυψώνονται του χείλους και απολήγουν σε ραμφόσχημο τρίγωνο. Παρόμοιο αγγείο έχει προέλθει από διάλυση τάφου στη θέση «Ζούνολο» Αγίου Χριστόφορου, ενώ από τη νεκρόπολη της Κοζάνης το

Σχ. 6. Μαυροπηγή, νεκροταφείο στη θέση «Μικρό Λιβάδι».

παράλληλο είναι αργυρό³⁹. Τα κύπελλα αυτά, με ένταξη στον 4^ο αι. π.Χ., είναι γνωστά τόσο από τη νότια Ελλάδα (Κόρινθο, Πειραιά, Μεδεώνα), όσο και τη βόρεια (Βοτονόσι, Βίτσα, Δερβένι, περιοχή Αχρίδας)⁴⁰. Η ταφή

39. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ό.π. (σημ. 2), 624, εικ. 13, Β. Καλλιπολίτης, D. Feytmans, ό.π. (σημ. 27), 96-97, εικ. 8. Οι κύλικες αυτές ή τα κανθαροειδή κύπελλα με σφαιρικό σώμα διαφέρουν από τις κανθαροειδείς κύλικες της περιοχής μας, βλ. και Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ΑΕΜΘ 20, 2006, 886-888, για το σύνολο παρόμοιων και άλλων μικρών χάλκινων αγγείων από τους νομούς Κοζάνης και Γρεβενών.

40. Βλ. Ε. Ζυμή, Α. Σίδηρης, «Χάλκινα σκεύη από το Γαλαξίδι, πρώτη προσέγγιση», στο Το Γαλαξίδι από την αρχαιότητα έως σήμερα, Πρακτικά Πρώτου Επιστημονικού Συνεδρίου, 29-30 Σεπτεμβρίου 2000 (2003) 45-46, πίν. 16γ, με βιβλιογραφία και ενδεικτικά Ι. Vocotrouliou, BCH 99, 1976, 768-769, αρ. 20, εικ. 29, της ίδιας, Βίτσα. Τα νεκροταφεία μιας μολοσσικής κώμης (1986) 290, εικ. 83, Π. Θέμελης, Ι. Τουράτσογλου, ό.π. (σημ. 28), 34, αρ. Α10-12.

3 είχε διαταραχτεί από τη ρίζα δέντρου και επιπλέον τα κτερίσματα, έξω από τα άκρα πόδια, αποτελούσαν μια συμπαγή μάζα με το χώμα λόγω των ιζημάτων, όπως αναφέραμε, τα αποσπάσαμε με καλέμια. Δύο μικρές χάλκινες πεταλόσχημες και οριζόντιες, λαβές ανήκουν σε δεύτερο χάλκινο αγγείο, πιθανόν μικρή κοτύλη, τμήματα του οποίου πιθανόν υπάρχουν στον συμπαγή όγκο των ευρημάτων.

Η νεκρή της ταφής 5 φορούσε ζεύγος χρυσών ενωτίων με απολήξεις σε λεοντοκεφαλές⁴¹ και θάφτηκε με τέσσερα πήλινα αγγεία (Εικ. 15), που αποτελούσαν ένα μελαμβαφές πινάκιο με διακόσμηση από κυκλική ταινία

41. Βλ. Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ό.π. (σημ. 33), για απαρίθμηση όλων των δειγμάτων στον νομό Κοζάνης.

εμπίεστων γραμμιδίων στο εσωτερικό, δύο άωτα σκυφίδια (άβαφο και μελαμβαφές) και άβαφη οينوχόη με τριφυλλόσχημο στόμιο.

Τα νομίσματα ενισχύουν τη χρονολογική ένταξη κάποιων ταφών στον 4^ο αι. π.Χ., όπως αναφέραμε. Από την κατά πολύ προγενέστερη ταφή 10, με κτερίσματα χειροποίητο άβαφο κάρθαρo και οينوχοΐσκη, μικρή γυάλινη κυλινδρική χάντρα και ένταξη στην εποχή σιδήρου (7^{ος}-6^{ος} αι. π.Χ.), συμπεραίνουμε ότι ο χώρος είχε πολύ πρώιμα ταφική χρήση. Το αργυρό νόμισμα της ταφής 4 (ταφή πολεμιστή που έφερε μόνο σιδερένια όπλα, τρεις αιχμές δοράτων και ένα μαχαίρι) είναι Θηβών (426-395 π.Χ.) με παράσταση στον εμπροσθότυπο βοιωτικής ασπίδας και στον οπισθότυπο κάρθαρo. Το χάλκινο νόμισμα της ταφής 7 με κτερίσματα πέντε πήλινα αγγεία (σταμνοειδή πυξίδα με πώμα, υδρία, δύο άωτα μελαμβαφή σκυφίδια και μελαμβαφή κάρθαρo με πόδι) είναι του Αμφιλοχικού Άργου (από τα μέσα 4^{ου} έως τα μέσα του 3^{ου} αι. π.Χ.) και φέρει στον εμπροσθότυπο νεανική αντρική κεφαλή και στον οπισθότυπο σκύλο που αλυχτά και επιγραφεί ΑΡΓΕΙΩΝ. Όπως ήδη αναφέραμε πιο πάνω, με αφορμή τον εντοπισμό νομίσματος Οπουντίων Λοκρών στη Σπηλιά, τα νομίσματα δείχνουν τον πλούτο των επαφών της Εορδαίας με τον ελληνισμό του νότου.

Συμπερασματικά καταλήγουμε ότι η Μαυροπηγή, στον ζωτικό χώρο της οποίας, βόρεια, ανατολικά και νοτιοανατολικά, αναπτύσσονται ήδη τα λιγνιτωρυχεία της ΔΕΗ Α.Ε., είναι γνωστή στην έρευνα για τις αρχαιότητες που έχουν αποκαλυφθεί κατά καιρούς στην περιοχή της και προέρχονται από περισυλλογές σημαντικών ευρημάτων της παλαιάς έρευνας, από τη μικρή ανασκαφή μας στη δεκαετία του 1980 στον λόφο με την επωνυμία «Κάστρο» και από τις μεταγενέστερες σωστικές ανασκαφές για την κατασκευή του δρόμου Κοζάνης-Πτολεμαΐδας (1999-2001) και την πιο πρόσφατη (2005-2006) στον νεολιθικό οικισμό της θέσης «Φυλλοτσαΐρι», που συγκαταλέγεται στους αρχαιότερους της Ελλάδας και των Βαλκανίων, με ένταξη στα μέσα της 7^{ης} χιλιετίας π.Χ. Σύμφωνα με τον αρχαιολογικό χάρτη που έχουμε συντάξει, οι αρχαιολογικοί χώροι, μαζί με του Κομάνου, ανέρχονται σε 27 και εκτός αυτών επάνω στους λόφους («Κάστρο» και «Αη-Μάρκος»), οι υπόλοιποι, όπως και τα ίδια τα χωριά, βρίσκονται εντός ορίων ανάπτυξης των λιγνιτωρυχείων.

Πιο συγκεκριμένα, για το νεκροταφείο που ανασκάπτουμε από φέτος στα τελευταία σπίτια βόρεια του

χωριού και στους πρόποδες του λόφου «Αη-Μάρκος», καταλήγουμε ότι συνδέεται με τον αρχαίο οικισμό που αναπτύσσεται σε λόφο με το χαρακτηριστικό όνομα «Κάστρο», όπου έχουμε ερευνήσει κατάλοιπα ελληνιστικών χρόνων, που καταλαμβάνουν το κορυφαίο και τα ανώτερα προς στην κορυφή πλατώματα με τη μεγαλύτερη επίπεδη έκταση, με αφορμή παράδοση αναθηματικών, ανάγλυφων και ενεπίγραφων στηλών που προήλθαν από την ισοπέδωση χώρου ιερού του Απόλλωνα στην κορυφή. Στον οικισμό του «Κάστρου» Μαυροπηγής έχουν αποκαλυφθεί κατοικίες σε τρεις οικοδομικές φάσεις, με τοίχους από λασπόχτιστη αργολιθοδομή, χωρίς ιδιαίτερα διαμορφωμένα δάπεδα, που διέθεταν αποθηκευτικούς χώρους με πιθάρια και ενισχύονταν στις παρυφές των πλατωμάτων από επάλληλους αναλημματικούς τοίχους. Ο οικισμός στη θέση «Κάστρο» συνδέεται, επίσης, με τα οικιστικά κατάλοιπα χαμηλά στις θέσεις «Παλιάμπελα», «Βρύση του Αράπη» και «Ισιώματα», καθώς και με τα οικιστικά και εργαστηριακά κατάλοιπα στις θέσεις «Αργόρεμα» και τους πρόποδες του Αγίου Μάρκου, αποτελώντας την άνω και κάτω πόλη αντίστοιχα, ενώ επιπλέον συνδέεται με την οχυρωμένη ακρόπολη στον διπλανό πετρώδη λόφο του Αγίου Μάρκου, ως μέρη μιας ενιαίας πολιτικά και διοικητικά πόλης. Αναφορικά με την κατάταξη της πόλης αυτής, σύμφωνα με μελέτη μου για την οικιστική οργάνωση στον νομό Κοζάνης και γενικότερα στην Άνω Μακεδονία, τα μορφολογικά χαρακτηριστικά μάς οδηγούν στον τύπο 4, που περιλαμβάνει οικιστική εγκατάσταση σε επίπεδους και επικλινείς χώρους και ακρόπολη σε κορυφή λόφου, δηλαδή άνω και κάτω πόλη, ενώ ο οχυρωμένος λόφος του Αγίου Μάρκου στον τύπο 5, που περιλαμβάνει τις καθαυτό οχυρές θέσεις, συνήθως απόκρημνες και δυσπρόσιτες⁴².

Γενικώς, οι αρχαιότητες που έχουν εντοπιστεί στους παραπάνω χώρους προς τα νότια, νοτιοδυτικά και νοτιοανατολικά της Μαυροπηγής από την ανασκαφική έρευνα, καθώς και ο πλούτος των ευρημάτων της παλαιότερης έρευνας, με προέλευση πιθανότατα τους ίδιους χώρους, όπως κτερίσματα τάφου εποχής σιδήρου, αργυρό νόμισμα Αμύντα Γ', επιγραφές και ανάγλυφες στήλες, χάλκινα αγγεία, σιδερένιες αιχμές δοράτων, αργυρή πόρπη, πήλινα αγγεία κλασικών και ελληνιστικών χρόνων, μαρτυρούν την ύπαρξη οργανωμένης και ακμαίας πόλης με μεγάλη διάρκεια ζωής.

Αιανή,

Α' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων

42. Βλ. σχετικά Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, ό.π. (σημ. 31), 255-256.

In 2008 the varied and extensive programme of public works in the region compelled our Ephorate to carry out a total of 21 rescue excavations, involving the hiring of up to 600 labourers.

At **Spilia** in Eordaea a second rock-cut chamber tomb was found together with three pit-graves after alterations had been made to the foundations of the shelter protecting the Macedonian tomb excavated in 1987. The chamber tomb has an E-W alignment and measures 2.75 m long × approx. 2.50 m wide × 2.35 m high (max.). It has an entrance on the east side and a flat, completely undecorated façade. The interior of the tomb bore a greyish-black plaster which has largely flaked off, while a similar plaster covered the floor, on which pigments of red colour were found at three different points, indicating decoration of a rather special kind. On the west side of the tomb, in roughly the north-western half, a table for offerings had been constructed. The longest vertical surface of this table preserves a coat of plaster, a local burial practice that was also applied in the Macedonian tomb and the rock-cut chamber tomb that were excavated further to the east in 2005. This tomb, unlike the other two that we have mentioned and the three rock-cut pit-graves, had been looted in antiquity. However, the collection of a number of small finds and, in particular, an acorn-shaped gold bead and a small, cylindrical gold shaft from a wreath, a bronze coin of the Opuntian Locri (338-300 BC) and a clay lamp, indicates that the tomb belonged to a wealthy family and dates from the early 3rd century or, more probably, late 4th century BC. Three unlooted pit-graves belonged to girls and contained coins from the reign of Antigonus Gonatas and precious jewellery, such as a gold chain, ear-rings and a ring.

Mavropigi, to the north, east and south-east of which lignite mines belonging to the Public Power Corporation (DEI) are already in operation, is known to research for the antiquities which have occasionally been unearthed in the vicinity. These antiquities come from collections of important finds made in earlier investigations, ranging from the small excavation that we carried out in the 1980s on the hill known as 'Kastro', through later rescue excavations necessitated by the construction of the Kozani-Ptolemaida road (1999-2001), to the most recent excavation of the Neolithic

settlement at the Fyllotsairi locality (2005-2006), which is one of the oldest in the Balkans, dating back as it does to the middle of the 7th millennium BC. According to the archaeological map that we have drawn up, the number of archaeological sites comes to a total of 27, all of which lie within the area due to be exploited by the lignite mines. The cemetery that we started excavating this year at the foot of Aghiou Markou (St. Mark's) Hill is connected with the ancient settlement that lies on a hill with the characteristic name **Kastro**, where we have investigated the Hellenistic remains that occupy the highest plateau and the largest areas of flat land near the summit. These investigations were prompted by the handing-in of votive, relief and inscribed steles from the destruction of a sanctuary to Apollo on top of the hill. The settlement at Kastro is also connected with the habitation remains found at the 'Paliámbela', 'Vrysi tou Arapi' and 'Isiomata' localities, as well as the habitation remains and remains of workshops found at Argórema and at the foot of Aghiou Markou Hill, with Kastro and these other sites forming the Upper and Lower Town, respectively. In addition, the settlement is also connected with the fortified citadel on the adjacent stony Aghiou Markou Hill, both of these sites forming part of the same city with a unified civic and administrative structure. The graves in the cemetery at the **Ai-Markos** site date from the 4th century BC and contained a large number of grave goods, mainly in the form of clay pots. One grave contained five bronze vases, while two others each contained a pair of gold ear-rings, one of which bore figures of Nike. The coins found in the burials were from the reigns of Cassander, Demetrius Poliorcetes and Antigonus Gonatas.

The graves found in the cemetery at the **Mikro Livadi** locality, which also lies in an agricultural area near Mavropigi, date from the 4th and 3rd centuries BC, except for one, which dates from the 7th-6th cent. BC. They were relatively well endowed with grave goods, mainly in the form of clay pots. The most precious objects include a bronze kylix and a pair of gold ear-rings with lion heads. A silver coin from Thebes (426-395 BC) along with another from Amphilocheian Argos (mid-4th cent. BC), shows the wealth of contacts that existed between Eordaea and southern Greece.